

Pest város lakosságának küzdelme az önkormányzatért (1686—1705)

I. Az újjátelepülő város fejlődésének társadalmi és politikai feltételei

A valamikor Európa-szerte csodált és még a török uralom alatt is figyelemre méltó szépségű Buda 1686. évi pusztulását számos leírás örökíti meg. Ezek élethű színekkel ecsetelik a királyi város múltbeli szépségeit és az ostrom alatti teljes pusztulását.

A Duna másik partján fekvő Pest városáról, múltjáról viszonylag kevesebbet tudunk. Budára, a mindenkori igazgatási és művelődési központra, természetesen ráterelte a figyelmet látványos földrajzi fekvése, évszázadok során, hosszú emberöltők munkájának eredményeként kialakult városképe.

A felszabadulás utáni években is Budát vették elsősorban pártfogásba a katonai és polgári hatóságok, mivel a Vár védhető és lakható állapotba való hozatala a katonai és polgári igazgatás közös érdeke volt. Így az első években a jobbparti város kézzelfoghatóbban érezte a felsőbb szervek támogatását, s ez fejlődésének ütemében is látható volt.

A XVIII. században, a Rákóczi-szabadságharc leverése után azonban megváltozott a helyzet: a zárt életformában élő Buda fokozatosan háttérbe szorult a mozgalmas kereskedelmi gócponttá felnövő Pest mellett, s a század végére Pest vált az ország gazdasági és szellemi központjává.

A felszabadulás utáni negyedszázadban ennek a fejlődésnek *külső* nyomai még nem ismerhetők fel, s nem is lenne helyes, ha azok felderítésén fáradoznánk. Viszont a távoli jövőendő *csirái* kétségtelenül megvoltak. Meglétükre utal a fejlődés számos ténye s ismeretük híján nem lenne érthető a város későbbi éveinek története.

Elsőként a *gazdaságföldrajzi* tényezőről kell szólnunk. A várhegyen épült Buda földrajzi szempontból zártabb jellegű, mint Pest, melynek vásártartásra alkalmasabb fekvése, közvetlen földrajzi kapcsolata az alföldi tájjal, központi fekvése az északi, keleti és déli úthálózatban, kikötésre alkalmas partszakasza voltak azok a gazdaságföldrajzi adottságok, melyek elősegítették fejlődését. A gazdaságföldrajzi helyzet előnyei elsősorban a város vásárainak korai fejlődésében nyertek kifejezést.

Földrajzi fekvése más előnyöket is rejtett magában. Buda számára az igazgatás szerveinek közvetlen jelenléte nem volt minden esetben

kedvező. Erősebb ellenőrzés, nagyobb állandó helyőrség volt az ára az építkezés erősebb ütemében mutatkozó pozitívumnak. Pest a közvetlen adminisztratív ellenőrzés hiányát több alkalommal előnyösen érezhette.

Nem hagyható figyelmen kívül a *társadalmi* tényező sem. Pesten — mint látni fogjuk — sokkal vegyesebb, bizonytalanabb társadalmi helyzetű, ennél fogva mozgékonyabb lakosság telepedett meg, mint Budán. Lakóinak nemzetiségileg vegyes összetétele — éppen az ellentéteken keresztül — serkentően hatott gazdasági és politikai fejlődésére.

Ismételjük: a fejlődés csíráira óhajtottunk rámutatni; a felismerhető külső jelek a későbbi korok jellemzői, azonban a kettő közötti kapcsolat nem hagyható figyelmen kívül.

Az ostrom, illetve az ostromot megelőző katonai műveletek Pestet szinte teljesen elpusztították, nyugati viszonyokhoz mérten lakhatatlanná tették. A város vigasztalan képet nyújtott. Új lakóinak, a kormányzati szerveknek mindent előlről kellett kezdeniök. Nemcsak a városkép volt „*tabula rasa*”, — társadalmi szempontból is ez volt a helyzet. A város szétszóródott lakói közül úgyszólván senki sem tért vissza. Első „lakói” nyilvánvalóan az odahelyezett helyőrség katonái voltak, mégpedig — érdekes módon — 2000 magyar katona, Koháry István vicegenerális parancsnoksága alatt.¹ Természetesen, nem szabad nagy jelentőséget tulajdonítanunk az első pesti helyőrség magyar jellegének, azonban talán nem járunk rossz úton, ha mégis bizonyos kapcsolatot keresünk a magyar parancsnok alatti magyar helyőrség és a pesti magyar lakosság korai jelentkezése között. Hasonlóan előmozdíthatta ezt a fejlődést az is, hogy ekkor még az összes Pest környéki falvak magyarok voltak; ezekből feltehetően szép számmal szivárogtak be a városba a magyar jobbágyok, zsellérek.²

A pesti őslakosság kialakulása a kor várospolitikája szempontjából figyelemre méltó. Mint említettük, a katonai és polgári hatóságok Budát részesítették elsősorban pártfogásukban. Ott telepedett meg a katonai parancsnok és a polgári igazgatás vezetője, ott igyekeztek épületeket rendbehozni és ott vigyáztak a legjobban az új telepesek politikai megbízhatóságára is: fent a várban csak németek, csak katolikusok telepedhettek meg. Ugyanekkor viszont kevesebb gondot fordítottak — politikai szempontból is! — a Váron kívüli budai területre és Pestre. Természetesen arra azért ügyeltek, hogy Pest város lakosságának többsége is németek közül kerüljön ki. Nagyszámú német telepeste irányítottak tehát ide is, ezek azonban a bevándorlók legszegényebb rétegét alkották. A módosabbak Budán telepedtek meg.

A város lakóinak kisebbik felét magyarok és szerbek alkották. A magyar őstelepesek között egy igen vékony nemesi réteg mellett nagy számban voltak szökött jobbágyok, zsellérek. Ez a réteg sem volt tehát elsőrendűen alkalmas a hagyományos jellegű polgári megtelepülés létrehozatalára.³

Hasonló volt a helyzet a szerbekkel is. Letelepedésükkel kapcsolatban még a kormányzati körök sem voltak teljesen egy véleményen.

A kamara⁴ mereven ragaszkodott az udvar álláspontjához, mely szerint a neoacquistica területek városaiban ortodox vallásúak megtelepedését nem szabad engedélyezni. A haditanács viszont — figyelemmel arra, hogy a szerbeket katonailag mind a török, mind esetleg a magyarság ellen fel lehet használni — Bécs városa példájára hivatkozva a szerb jelentkezők részére is azonos letelepedési lehetőség biztosítását javasolta. Így jött létre az a kompromisszum, mely a szerbeknek vízivárosi és pesti megtelepedését szabadabbá tette s csupán a protestánsokat zárta ki az új telepések közül.⁵ Szegény németek, bizonytalanabb társadalmi helyzetű magyarok, ortodox szerbek — ezek voltak Pest lakosságának első rétege. A hagyományos szemlélet alapján bizonyos fokig még 1696-ban is joggal állapította meg róluk a kamarai igazgatóság, hogy a pesti lakosság „annoch . . . schlechte Bürgerschaft”.⁶ Elég egy futó pillantást vetnünk a pesti tanács korai ülési jegyzőkönyveibe, hogy erről meggyőződ-jünk. A kép, mely e lapokon élénk tárul, nem a higgadt, megfontolt „gute Bürgerschaft” képe: egymást érik a különböző erőszakos cselekmények, verekedések. A város egyik legjelentősebb, tekintélyes, bírósíelt polgárát 1695-ben halált okozó súlyos testi sértés miatt tartóztatják le.

Az ostromot követő hónapok a megtelepedés és a megélhetés elsődleges gondjaival teltek el. A város igazgatásában a város lakói ekkor nem vettek részt, azt kizárólag a katonai és kamarai hatóságok intézték. Az első időszakban természetesen a katonaságé volt a döntő szó, s a katonai szükségletek kielégítése volt elsőrendű.

A bécsi kamarai igazgatás szervei is hamarosan jelentkeztek, hogy a bécsi kamara számára a visszaszerzett területek anyagi erőforrásait megnyissák. A Kollonich esztergomi érsek elnöklete alatt működő kamara már a felszabadítás előtt, 1684-ben felkészült a visszahódítással kapcsolatban várható problémák megoldására. Két bizottságot küldött ki a beszállásolás és ellátás katonai és az igazgatás-betelepítés polgári jellegű megoldásainak kidolgozására. A polgári bizottság munkálataiba 1685-ben kapcsolódott be az a Werlein báró, aki előbb Érsekújvár, majd Buda ostroma után a központ első kamarai tisztviselője lett.⁷ Az első menetben felszabadult területek igazgatásával kapcsolatban kidolgozott utasítása — mely elvileg később is változatlanul érvényben volt — rávilágít arra, hogy az újszerzeményi politika milyen százzszázalékosan alárendelt minden igazgatási és egyéb kérdést az ország gazdasági kizsákmányolásának. Az utasítás szerint állami kezelésbe kell venni a bormérést, húsárusítást, őrletést, a vám-, harmincad-, komp-, híd- és sójövodelmeket. A telkeket és a halászati jogot bérbeadás útján kell hasznosítani; a kereskedőket szigorúan meg kell adóztatni, s általában gondoskodni kell arról, hogy a globális adójövodellem 75%-a az állampénztárba folyjék be. E korábbi elképzelések értelmében született meg az udvari kamara 1686. november 5-én kelt instrukciója a kamarai igazgatóság szervezetére és feladatára vonatkozóan. A lényeg ebben is lehetőleg az összes jövodelmek kíméletlen kihasználása. Ennek mértékére

jellemző, hogy még az egyházi jövedelmek egy részét is kamarai kezelésbe vonja.⁸

Már az 1684. évi javaslatok előírták, hogy az újszerzeményi területet kamarai inspektorok útján kell igazgatni. Ennek alapján nyolc nappal az ostrom befejezte után Werlein megkapta budai kinevezését, s szeptember 28-án már meg is érkezett állomáshelyére. Így kezdődött a katonai szervek és a budai kamarai igazgatóság ellentétének kialakulása. A két szerv egyazon cél érdekében dolgozott, azonban közvetlen érdekeik különbözősége létrehozta köztük az antagonizmust. Már egész korán szükségessé vált a katonai és kamarai ügykörök elhatárolása. Ez a kor szokásainak megfelelően a rendeleti út mellett „anyagi érdekelttség” teremtésével ment végbe. A kamara 1686. július 7-én igen tekintélyes, évi 1200 forintnyi összeget biztosított az érsekújvári katonai parancsnoknak azzal a feltétellel, ha nem avatkozik a kamarai ügykörbe s elősegíti a kamara ügyintézését. Később királyi rendelet határozta el az ügyköröket s hagyta jóvá a katonai parancsnokok kamarai díjazását. Majd október 15-én, tehát már Werlein kinevezése után megtörtént a budai katonai parancsnok rendszeres kamarai jövedelmének megállapítása.⁹ A megegyezés természetesen nem szüntette meg teljesen az ellentéteket,¹⁰ melyek az első években megszták a város sorsának alakulását a két „malomkő” között.

A kezdeti hónapok közvetlen katonai és kamarai igazgatása a lakosság lélekszámának emelkedésével lehetetlenné vált. Létre kellett hozni a polgárság saját igazgatási szervezetét, ami a polgárságnak a katonai és kamarai szervekkel való ellentétét idézte elő. A megtelepedés utáni időkbén a polgárság maga intézte kisebb belső ügyeit, szervezeti keretek nélkül. A polgárságot mint testületet a polgárrá felvett s az ún. „Bürger-Roll”-ba beírt telepesekből a kamarai igazgatóság hozta létre, amikor 1687. október 6-án *feleskette a polgárokat* s ezzel létrehozta az „ordentliche Burgerschaft”-ot, azaz a polgárságot mint testületet. Ugyanekkor Pest *első bírájává* Vatula Jakab pesti harmincadellenőrt, tehát kamarai tisztviselőt nevezte ki. A bírói igazgatási funkció ekkor igen csekély volt: közvetítő szerepet játszott a kamarai igazgatás és a polgárság közt. Önállósága csupán a bíraskodás területén volt, azonban ott is csak elsőfokú vonatkozásban.

A polgárság testületének létrehozatala, a bíró kinevezése a fejlődés természetes következménye volt. A közvetlen indítékot azonban a katonaság adta azzal, hogy gyakorlatilag sohasem ismerte el a kamarai igazgatóság jogkörét s állandóan kísérletezett annak kiküszöbölésével.¹¹ Erre utal a pesti bíró 1687. november 7-én kelt megerősítése is, mely jelzi, hogy a kinevezés célja a polgári felettes szervek védelmével a „más irányú” (tehát: katonai) beavatkozás kiküszöbölése és a katonaság kihágásainak megszüntetése.¹²

Vatula bíró más irányú, országgyűlési elfoglaltsága miatt keveset tartózkodott a városban. Helyetteseként Pettschmann albíró működött, őt azonban 1688 tavaszán elmozdították, eddigi tudomásunk szerint

azért, mert a város első jövedelmeit jelentő bírságpénzek elszámolásával Werlein nem volt megelégedve.¹³ Ha azonban az 1688. év tavaszán lezajlott városi események dátumait egybevetjük, talán többet is mondhatunk. Pettschmann elmozdítása április 11-én történt. A pesti tanácsülési jegyzőkönyv első bejegyzései viszont arra utalnak, hogy márciusban a polgárság öntevékenyen új igazgatási szervet hozott létre, a tanácsot, mégpedig *választás* útján s ugyanekkor a polgárság érdekképviselőre *szószólót*¹⁴ is választott Sax Simon kötelesmester személyében. Biztos, hogy Werlein nem nézte jó szemmel a polgárság önállósági törekvéseit, s mint korábban a katonasággal, most a polgársággal szemben óhajtotta biztosítani a kamarai igazgatóság érdekeit. Feltehető, hogy a bírágelszámolással kapcsolatos kifogás csupán ürügy volt a polgárság részéről jelentkező *korai önkormányzati törekvések letörésére*. A kamarai igazgatóság pár nappal később Knipper János Bálint császári zászlóst bízta meg a bírói teendők ellátásával.

Hamarosan követte ezt az intézkedést a felettes szervek által támogatott első pesti igazgatási testület, a *városi tanács* kinevezése. A bíró (a már említett Knipper „teutscher Nation”) mellett a tanács összetétele jelezte, hogy a városban a magyar elem számszerűen is milyen tekintélyes volt. A hat tanácsnok (Raths Beysitzer) közül három magyar (Dalmady Sándor helyettes bíró, jogtudása következtében ügyési jogkörrel is, Lendvay György és Tóth Mátyás) és három német (Proberger Jakab serfőző, kamarás, Kayser János Arnold jegyző és alkamarás Senigen János Mihály). Abban a június 20-i kamarai igazgatósági rendeletben, mely a magyarul is tudó Hassel és Karpfenstein tanácsosok kinevezésével a két magyar tanácsos német nyelvtudási hiányát akarta a kamarai igazgatás áthidalni, véleményünk szerint politicumot kell látni: Werlein nem tarthatta ajánlatosnak, hogy a kinevezett tanácsban a német szótöbbséget egyedül a bírói szavazat biztosítsa. A tanács kinevezésével még mindig nem szűnt meg a városi igazgatás személyi bizonytalansága. Knipper csak rövid ideig látta el a bírói teendőket, mert elvezényelték; helyettese, Dalmady Sándor hamarosan elhunyt. A jelek szerint utánuk a június 20-án utólag tanácsossá kinevezett Karpfenstein János Kristóf foglalta el 1688 vége felé a bírói széket.¹⁵

A kamarai igazgatóság azonban meg akarta szüntetni a sok személyi változást, s a tanácsai szervezet létrehozása után alkalmas és állandó bíró kinevezésével akarta talpra állítani a város igazgatását. Ezért 1689. február 5-én bírónak nevezte ki — a tanácsülési jegyzőkönyv szerint „auf gnädigem Befehl und per decreto” — blumenfelsei Herold Henrik Siegfriedet, az 1688-ban alapított, ma is működő első pesti gyógyszerár tulajdonosát. Ezzel a kamarai igazgatóság kettős célt ért el: egyrészt megfelelő vezető kezébe tette le a város ügyeit, másrészt pedig a tanács és a bíró kinevezésével leszerelte a polgárság korán jelentkező önkormányzati törekvéseit.¹⁶

A város igazgatásának első három évével kapcsolatban eddig mondtak alapján máris feltárulnak azok az *ellentétek*, melyek a város

életét a további évek során is megszábták. A *kamarai és katonai szervezetek*nek (az idő teltével egyre csökkenő) ellentéte elsősorban gazdasági okokkal magyarázható, mivel a katonai fosztogatások és egyéb excessusok nagymértékben csökkentették a kamarai bevételeket. Politikai síkon az ellentét a joghatóság kérdésében kristályosodott ki. Ezen a téren a kamarai igazgatóság került előtérbe és a város teljes igazgatását jogkörébe vonta. A városok betelepítésével (elsősorban a szerb telepésekkel) kapcsolatban a katonasággal szemben kompromisszumra kényszerült, viszont a katonai excessusok terén nem tudott javulást elérni.

E katonai kilengések alkották — az első évektől kezdve hosszú évtizedeken át — a *városi igazgatás és a katonaság* ellentétének alapját, mivel ezek a jogellenes cselekmények érintették anyagi és emberi viszonylatban legérzékenyebben a polgárságot. Természetesen a jogos katonai igényekkel szemben is állandó volt a küzdelem, elsősorban a service és a beszállásolás vonalán. A nyers pénzügyi terheken túlmenően elsősorban azt fájlalta a polgárság, hogy a hadbiztosság közellátási létesítményei, valamint a katonai személyek iparúzése károsan hat a polgári jövedelmek alakulására.

Az ellentétek közül a legjelentősebb a *kamarai igazgatóság és a városi hatóság, ill. polgárság* ellentéte volt. Ennek lázgörbéje a szabad királyi városi privilégium elnyeréséig állandóan emelkedő jelleget mutatott. Az ellentét mindenkor mértékét a politikai és gazdasági erőviszonyok szabták meg. Itt figyelembe kell vennünk, hogy az első években a város lakossága igen gyenge ütemben fejlődött. A rendelkezésre álló statisztikai adatok megközelítően a következő képet mutatják:

Év	Ház	Lakosság
1687	34	200
1696	226	1300
1702	342	2000
1709	?	1100 ¹⁷

Kezdetben, amikor a polgárság gyenge volt s a katonai szervekkel szemben a kamarai igazgatóság támogatására szorult, az ellentét kisebb méretű volt, illetve a kamarai igazgatóság könnyen le tudta szerelni a polgárság ellenállását. Később azonban, amikor a város gazdasági és politikai szempontból megerősödött, ez az ellentét is kiéleződött. Politikai szempontból ennek az ellentétnek kezdeteit az 1687. évi országgyűlésben szabhatjuk meg, amikor a város — követei révén — tudomást szerzett a szabad királyi városok múltbeli jogállása felől. Ettől kezdve a város Budával karöltve igyekezett e jogok újból való életbeléptetését elérni. Az önkormányzati törekvés természetesen bizonyos ellenérzést

hozott létre a kamarai igazgatósággal szemben, mely ezt a hangulatot azzal igyekezett ellensúlyozni, hogy a tanácsba és a bírói székbe — a jog vagy az erőszak útján — a saját embereit próbálta bejuttatni. Mindez természetesen előidézte a polgárság politikai egységének megbomlását is. A városi tanács tagjainak többsége¹⁸ az önkormányzat híve volt. Ez az állásfoglalás az egyének és a város anyagi-politikai érdekét szolgálta, másrészt pedig bizonyos népszerűséget biztosított a tanácsnak és tagjainak. A tanács erejének növekedése viszont természetesen keltette fel tehetősebb vagy magasabb műveltségi fokon álló, de a tanácsban helyet nem foglaló polgárok irigységét s terelte ezeket tanácsellenes csoportosulásokba (s ami ezzel könnyen együttjárt: a kamarai igazgatóság karjaiba). Sőt: még az is előfordult (elsősorban Budán), hogy a kamarai igazgatósággal való szembenállás bizonyos érdekezésszerűséget teremtett a tanács, ill. a polgárság és a katonai szervek között.¹⁹

Ellentétéről szólva, nem hagyhatjuk említés nélkül a város *nemzetiségi viszonyait* sem. Az első időszakban a város többsége német anyanyelvű, azonban jelentős magyar és szerb kisebbség élt falai között. A számszerűségeken terén a különböző forrásokban (polgárnévsor, telekönyv stb.) szereplő nevek elemzésére vagyunk utalva, ami — az illető kutató nemzetiségének megfelelően — bizonyos eltolódásokat eredményezhet. Ezen a területen eddig a legbővebb számításokat E. Häckel német kutató végezte. Összefoglaló adatai a háztulajdonosok nevének elemzése alapján a következő megoszlást mutatják:

Év	Háztulajdonos	német %	magyar %	szerb %	egyéb %
1696	226	48,6	29,6	19,9	1,9
1715	183	61,8	19,1	18,0	1,1

A háztulajdonnal nem rendelkező szegényebb iparos- és zsellérel em ezt az arányt a magyarság, ill. kisebb mértékben a szerbség javára toltta el.

Korszakunkban tehát a németség csupán relatív többséggel rendelkezett: kétségtelen az is, hogy a magyarság a város vezetésében soha nem tudott arányszámának megfelelő súlyhoz jutni.²⁰

A kamarai igazgatás a német elem túlsúlyát mindenáron és minden téren biztosítani igyekezett. Erre mutat az 1688. évi tanács kinevezése, még inkább kiegészítése, valamint a kamarai igazgatóság egyes egyházkormányzati javaslatai.²¹ A németség mellett azonban a magyarság azonnal megkapta a számarányának megfelelő, sőt azon talán túl is lépő képviselést a tanácsban. Jogi szaktudása és feltehetően kisnemesi származása természetszerűen biztosította Dalmady Sándornak ebben az első tanácsban az albíró-ügyészi helyet.²²

A szerbeknek kezdetben nem volt tanácsi képviseletük s csupán évek múlva kaptak egy, először nem is teljes jogú tanácsosi helyet. Háttérbeszorulásukat több ok idézte elő: letelepedésük már kezdetben problematikus volt. A görögkeletieket a város katolikus lakóitól vallásuk választotta el; a szerb iparosok és kereskedők pedig komoly gazdasági konkurrenciát jelentettek a német-magyar iparos-kereskedő polgárság számára.

Ebben a korszakban természetesen még nem beszélhetünk az egyes nemzetiségek olyan jellegű ellentétéről, mint pl. a XIX. században. A nemzetiségi ellentét a városon belül ekkor még erősebben gazdasági, ill. vallási jellegű volt, azonban természetesen — a kornak megfelelő — politikai színezet is felismerhető benne. Így a tanács 1695-ben azon panaszkodik, hogy a gazdasági nehézségek miatt a város magyar és német (tehát katolikus!) lakói közül sokan elköltöznek s helyüket „lauther Calvinisten, Räzen, Türckhen und dergleiches Gesindl” foglalja el, — pedig a kamarai igazgatóság feladata a *német* elem megerősítése lenne.²³ Az abban a korban még erősen keveredett vallási-nyelvi-fajigazdasági-politikai kategóriák bizonyos fokú tisztázódása a Rákóczi-szabadságharc éveiben következett be, amikor — a politikai tényező előtérbetolódásával — kiéleződtek az ellentétek a város magyar, ill. szerb-német polgárai között. Ez a folyamat végül a magyar lakosság nagy részének elköltözéséhez vezetett és hozzájárult ahhoz, hogy Pesten a XVIII. században abszolút német többség alakult ki.

Természetes ellentét alakult ki idők során *a város és a megye* között is. Ennek alapvető gazdasági oka az 1689. évi első ötéves adómentességi rendelet volt, melyet a katonai szervek mellett a megye sem akart elismerni, s továbbra is fenn óhajtotta tartani az adómentesség előtt gyakorrent adókvetési, ill. behajtási jogot.

Idővel bizonyos bonyolult ellentét fejlődött ki *a városi polgárság és a nemesség között*. Így pl. a város magyar nemesei arra törekedtek, hogy a német iparos polgárság politikai erejét gyengítsék, viszont a németajkú, polgári származású nemesek nemegyszer álltak — a magyar nemesség oldalára németajkú polgártársaikkal szemben.

II. A kamarai igazgatóság gyámsága alatt

Pest felszabadulás utáni első negyedszázada a budai kamarai igazgatóság gyámsága alatt telt el. Ez kezdetben természetes volt, hiszen a várost fizikai, társadalmi, gazdasági és szervezeti szempontból egyaránt újra fel kellett építeni. Amint azonban izmosodni kezdett a város polgársága, szabadulni igyekezett a gyámsági kötelék alól. Ez a törekvés állandóan erősödött, s végül a szabad királyi városi privilégium visszeréséhez vezetett.

A város fejlődésének szervezeti és kronologikus történetével több érdeemes várostörténész foglalkozott.²⁴ Nem lehet feladatunk, hogy adat-

szerű eredményeiket megismételjük. Arra szándékozunk kísérletet tenni, hogy részben a már ismert, részben újonnan feltárt adatok felhasználásával az időrendi-szervezeti adatokon túlmenően *társadalmi összefüggéseket* tárjunk fel.

Az első állandó jellegű pesti bíró, *Herold Siegfried* gyógyszerész, kezdetben a kamarai igazgatóság embere volt. Kinevezésekor a város szervezeti, igazgatási és közjogi viszonyai még teljesen tisztázatlanok voltak; a kamarai igazgatóság természetesen csak saját emberében bízhatott meg. Első bíróságának a város további fejlődése szempontjából legjelentősebb eredménye az volt, hogy a két város, Buda és Pest 1689. augusztus 22-én ötéves adómentességet kapott. Az adómentesség a portióra, terménytizedre és a telekkönyvi díjakra vonatkozott. A kamarai igazgatóság és általában a kamarai kormányzat az elsődleges gazdasági cél mellett politikai eredményre is törekedett: a bírói szék állandósítása után ezzel a kedvezménnyel akarta helyzetét a városban megszilárdítani.²⁵ Egyébként Herold 1692. március 31-ig tartó bíraskodását a város igazgatási és szervezeti kereteinek kiépítése jellemzi. Ez alatt az idő alatt alakult ki a tanács ügyköre és eljárásmodja. A jelek szerint e területen nem lehetett Heroldnak könnyű dolga; erre mutat a tanácsülési jegyzőkönyv kezdetben rendszertelen vezetése, amit nem lehet csupán a pestisjárvánnyal magyarázni. Viszont eredményes működését jelzi, hogy a lemondását követő tisztújító közgyűlés az új bíró, Eschenbrugger Fülöp megválasztása után egy városi szabályrendeletet fogadott el („Ordnung”), mely az élelmiszerárak szabályozásával, a mértékellenőrzés módjával, napszámbeérek megállapításával és köztisztasági kérdésekkel foglalkozott. Valószínű, hogy a szabályrendelet kidolgozásában még a korábbi bírónak volt döntő szerepe. Herold bíraskodásának utolsó korszakától kezdve a tanácsülési jegyzőkönyv vezetése is rendszeressé vált.²⁶

A tanácsí ügymenet és a városigazgatás alapkérdéseinek szabályozása természetesen nem az egyedüli jellemzője Herold hároméves bíraskodásának. Belső, gazdasági fejlődés nyomai is kimutathatók. Nem kis mértékben mozdította elő ezt a folyamatot a város vásárainak fejlődése. Az 1688-ban engedélyezett hetivásár után a város jelentős gazdasági eredményt ért el: 1690-ben országos vásárok tartására nyert engedélyt s ezzel jog szerint is kiaknázhatta kedvező gazdaságföldrajzi fekvésének előnyeit.

A vásárengedélyezés kérdésével — mivel azt az eddigi irodalom félreérthető módon tárgyalta — részletesebben kell foglalkoznunk.

A bécsi kereskedők már 1686-ban kísérletet tettek arra, hogy a felszabadított területeket saját gazdasági érdekkörükbe vonják s kereskedelmüknek e területen privilegizált helyzetet biztosítanak. Ez irányú javaslatuk megtárgyalására a kamara bizottságot küldött ki, melynek elnöke Aychpíchl kamarai tanácsos volt. A bizottság — kamarai szokás szerint — évekig tartotta magánál a javaslatot, míg végül 1689 végén megszületett egy tervezet a pesti vásárok megtartása ügyében. Ezt a

tervezetet a bécsi kamarai részleg (Camera relicta) véleményezés végett november 3-án a pozsonyi kamarának küldte meg. A javaslat elvi bevezetése kifejtette, hogy a magyar gazdasági élet és kereskedelem fellendítésének elsőrendű eszközei a behozatal fokozása, a harmincad- és vámtételek csökkentése és a vásártartási jog szélesebb körű biztosítása. Éppen ezért Pest városa számára évi két vásárnap engedélyezésére tesz javaslatot, mégpedig a Jubilate-vasárnapot és a Lipót napját követő napokat. A javaslat egyes, a vásárok megtartásával kapcsolatos technikai részletek tisztázása mellett rendezni óhajtotta a Bécs—Pest—Belgrád útvonal távolsági szállítmányainak addig igen bonyolult harmincadkezelési eljárását. Jelezte egyúttal, hogy a vásárokon megjelenő kereskedők jogai „absque religionis discrimine” egyenlőek és ez az „aequalitas in promovendo commercio” érdekében tartandó szem előtt.

A pesti vásártartás engedélyezésével kapcsolatos tárgyalások hírére a bécsi kereskedők — korábbi elképzelésüknek megfelelően — újból harmincadmérséklési kérelemmel álltak elő, s kérték, hogy a pesti vásárok ügyét privilegiálisan saját kezelésbe vehessék. A pozsonyi kamara élesen kifogásolta ezt a valóban minősített gyarmatosító elképzelést. Kifejtette, hogy Pest és általában az újszerzeményi terület gazdasági fejlődését károsan befolyásolná a bécsi kereskedők kiváltságos helyzete. A magyarság vásárlóereje gyenge; ha a bécsi kereskedelmet rászabadítják ezekre a területekre, ahol a cél a „miseris et omnibus fere mediis exhaustis incolis pro tenuitate facultatum suarum sufficientibus mercibus” való ellátása, — ebből csak a bécsieknek lesz hasznuk. A kincstárra viszont káros hatással lesz, mert ez a gyarmatosító kizsákmányolás meggyengíti az adófizetési erőt.

Az 1690. június 5-én aláírt, június 26-án kiadott és a budai kamarai igazgatóságnál július 5-én iktatott privilégium a pozsonyi kamarai szempontokat bizonyos fokig figyelembe vette. A privilégiumban a bécsi kereskedőknek a pesti vásárokkal kapcsolatos privilegiális szerepéről nincs szó. A szabadalomlevél majdnem teljes egészében átvette az Aychpichl-féle javaslatot s Pest részére a két jelzett nap körüli időpontban 14 napos vásárok tartását engedélyezte. Határozottan kijelenti a privilégium — nyilván a magyar kamara által „inconveniens”-nek nevezett bécsi igényekre utalva —, hogy a pesti vásárra igyekvő alsó-ausztriai, sziléziai, morva, lengyel és németbirodalmi kereskedők a harmincadot kivétel nélkül megfizetni tartoznak, ez alól felmentést senki nem kaphat. Ugyanekkor kifejezetten felfüggeszti Érsekújvár, Bruck és Hainburg korábban kiadott ily irányú mentességét.

A harmincadkezelést illetően határozottan kifejti a rendelet, hogy e téren jogilag semmilyen változás nem történik: Pozsony, Buda, Pest és Belgrád harmincadhivatalainak joga érintetlen marad, azonban azok az áruk, melyek útban a pesti vásár felé Bécsben a „capitale vectigal”-t megfizették, Pozsonyban az eddigi harmincadnak csupán egyharmadát, Pesten a második harmadát fizetik s ha az áru Belgrád felé továbbmegy, ott kell a harmadik harmadot megfizetni — mégpedig a csomagok fel-

bontása nélkül, a bécsi kiszabás figyelembevételével. Ugyanezen elgondolás alapján a rendelet még arra is kitért, hogy a Magyarországról Bécs felé irányuló, illetve az ellenirányú áruforgalomban is az eddigi harmincadnak csupán fele fizetendő.

A harmincadkezelés terén elrendelt újítások kettős célt szolgáltak. Egyrészt — a díjtételek csökkentésével, a vámkezelés egyszerűsítésével a pesti vásárok, illetve az újszerzeményi terület kereskedelmi forgalmát óhajtották emelni. Ezzel kétségtelenül jó szolgálatot tettek az ország gazdasági életének. Az, hogy a harmincadtételek egyharmadra csökkentek, nem okozott különösebb veszteséget az országnak, mivel ezek a pénzüsszegek úgysis az udvari kamara kezelésében voltak. Azzal viszont, hogy a „capitale vectigal”-nak Bécsben történt lefizetése után léptette életbe magyar területen a csökkentést, csupán a bécsi harmincadhivatal hasznát fokozta. Ezt azonban a nyújtott haszon ellensúlyozta.

Az eredeti javaslattal szemben a privilégium a vásártartás jogát provizórikus jelleggel, hat évi próbaidőre adta meg s a végleges engedély kiadását az eredményektől tette függővé. Ez az idő, mint tudjuk, négy évre rövidült; a város 1694-ben kapta meg véglegesen a vásártartási jogot, de akkor már évi négy vásár tartására.²⁷

A heti és országos vásárok tartásával járó forgalomemelkedés, az első ötéves adómentesség — annak ellenére, hogy a város pénzügyi terhei nem enyhültek nagyobb mértékben — fellendítette a városi polgárság gazdasági erejét. Ennek kétségtelen politikai jele, hogy Herold utóda, Eschenbrugger Fülöp vendéglős nem a kamarai igazgatóság, hanem a polgárság embere volt.

Az öt követő bíró, Proberger Jakab serfőző 1693. január 14. és 1694. május 6. között képviselte a harmadik érdekcsoportot: bírói székbe kerülése a tanácsi érdekcsoport politikai megerősödését jelzi. S valóban: a következő másfél évtizedben — egyetlen kivételtől eltekintve — a kameralista Herold, a polgári Eschenbrugger és a tanácsi Proberger váltogatják egymást a bírói székben²⁸ s képviselik azokat a nézeteket, érdekeket és szándékokat, melyek a szembenálló érdekcsoportok működését megsztábták. Az a tény, hogy hármójuk közül éppen a tanácsi csoportot képviselő *Proberger* Jakab tett szert a legnagyobb tekintélyre s később osztatlan népszerűsége, egyáltalán nem magyarázható meg csupán igen jó anyagi helyzetével, a serfőzés terén élvezett privilégiumával. Éppen ellenkezőleg: monopolisztikus helyzetével sok egyéni ellenfelet szerzett magának. Sikerét, mely egyúttal a tanácsurak sikerének is mondható, társadalompolitikai körülményeknek és jó politikai érzékének köszönhetette. A városi önkormányzat ügye mellé állott, s mint azt a jövődő megmutatja, jól választott.

A polgárság képviselöte *Eschenbrugger* nevével függ össze. Tudomásunk szerint személyi ellentét nem választotta el Probergertől. Személyében a polgárságnak a tanáccsal szemben fennálló ellentéte jutott kifejezésre: a polgárság — ugyanakkor, amikor támogatta a tanácsot az önkormányzatért vívott küzdelemben — féltékenyen nézte a tanács

hatalmának erősödését, s arra törekedett, hogy azt (elsősorban a pénzgazdálkodás ellenőrzésével) korlátok közé szorítsa. A polgárság ennek megfelelően a tanács ellen szavazott akkor, amikor annak befolyását túl erősnek, saját érdekei szempontjából veszélyesnek érezte.

Herold a kamarai igazgatóság politikáját jelképezte. Ez a csoport — a városfejlődés kezdeti helyzetéből kiindulva — úgy érezte, hogy a város érdekeit a közvetlen felettes kamarai igazgatósággal való jó viszony szolgálja a legjobban.

A korszakkal foglalkozó történészek részben időrendi problémákkal foglalkoznak (így elsősorban Kovács Lajos), vagy „kicsinyes torzsalakodásokat, intrikákat, veszekedéseket” látnak az eseményekben (így Pásztor Mihály), vagy pedig legjobb esetben nemzetiségi ellentéteket vesznek észre (mint Takács Sándor),²⁹ azonban egyikük sem utal arra, hogy a személyi és egyéb ellentétek mögött az esetek túlnyomó többségében társadalmi problémák, gazdasági nehézségek húzódnak meg — politikai szempontból kritikus területen és korszakban.

Kétségtelen, hogy az ellentétek nem voltak, nem is lehettek mentesek a személyi ellenszenvtől, érdekellettétől. Proberger és Kohlbacher szembenállása erre a legjobb példa, hiszen Kohlbachert elsősorban egyéni sérelem, a tanácsból való kiszorulása állította a kamarai igazgatóság oldalára. Kétségtelen az is — s ez a rendelkezésünkre álló és a szavazatok név szerinti megoszlását feltüntető bíróválasztási jelentésekből³⁰ világosan kitűnik —, hogy az egyes édekcsoportok nem váltak el egymástól éles elvi alapon. Különösen jellemző ez Proberger és Eschenbrugger táborára, melyekben a német többség mellett egyaránt voltak találhatók magyarok és szerbek is. Ugyanígy pl. 1700-ban Proberger legközvetlenebb munkatársa és elvbarátja, Mosel syndicus, Heroldra adja le szavazatát, aki pedig általában a Probergerrel szembenálló polgárság mellett a városi nemesi érdekeltséget csoportosítja maga körül.

Bár az erővonalak a szavazások alkalmával nem válnak el élesen egymástól, kétségtelen az is, hogy a három édekcsoport a személyi ellentéteken túlmenő társadalmi és politikai érdekeket képviselt. A legitisztában válnak el ezek az érdekek az önkormányzat kérdésében.

A kamarai igazgatóság érdekeit képviselő Herold—Kohlbacher csoport kezdettől élesen szembenáll Probergerék és a polgárság önkormányzati törekvéseivel, s később is csupán azért kerülnek szembe a kamarai igazgatósággal, mivel az a polgárság kevésbé művelt elemeire támaszkodva óhajtja elképzeléseit megvalósítani.

Kevésbé éles viszont az ellentét Proberger és Eschenbrugger csoportja között. Ők a döntő kérdésben, az önkormányzat kérdésében egy véleményen vannak, s csupán a tanács és a polgárság belső ellentéte választja el őket.

A társadalmi fejlődés menetét — s ezt feledni látszott a budai kamarai igazgatóság — elvi és személyi ellentétek felvetésével sem lehetett megállítani, még a XVII. század végi magyar újszerzeményi terület

német vagy német többségű városaiban sem. *A természetes fejlődés útja a kamarai igazgatóság befolyásának gyengülése, a városi önkormányzat erősödése felé vezetett.* A kamarai igazgatóság emberei, a „kameralista” várospolitikusok időről időre lehettek és voltak is nyeregben, azonban ezt az eredményt legtöbbször a nyílt erőszaknak köszönheték. E csoport többségében később el is fordult az önkormányzatellenes kamarai igazgatósági politikától.

Proberger Jakab első bíraskodása a feszültségek új korszakát nyitotta meg, melynek során egymást érték a kamarai igazgatóság, a polgárság és tanács ellentéteinek robbanásai, s amely korszak végül is a privilégiumhoz vezetett. Alig pár nappal megválasztása után kelt az első oly felterjesztés, melyben a tanács rendszeresen összefoglalja kívánságait s azok orvoslását kéri. E felterjesztés hasonló jellegű írásművek hosszú sorát nyitotta meg és elsősorban a gazdasági jellegű kívánságokat sorolja fel: szántó, legelő, erdő és szőlőterület kijelölését, hídvámmentesítést, halászati jogot és az addigi kettő helyett évi három országos vásárnap engedélyezését kéri. A kérelemben foglalt igények nem akkor merültek fel első ízben, azonban most került először sor rendszeres összefoglalásukra, ami arra mutat, hogy a város gazdaságilag is a saját lábára akart állni. Az irat szerkezetében, összeállításában lehetetlen fel nem ismernünk Proberger bírónak és legkitűnőbb munkatársának, az 1692 végén megválasztott Mosel Antal János syndicusnak észjárását.³¹ Mint ebben az esetben, később is ők harcolnak együtt a legkövetkezetesebben a város jogaiért, a tanács érdekeiért.

Az ellentétek már 1693 elején kiélesedtek. A kamarai igazgatóság pártjának egyik oszlopos tagja, a későbbi harcok szításában nagy mester, Proberger bíró vagyonban és tekintélyben egyetlen méltó ellenfele, *Kohlbacher Lambert Mátyás* harmincados megpróbálta kijátszani a tanácsot: városi bírságra kötelezett falusiakat csempészett ki a városból.³² Majd felcsendül a nemzetiségi ellentét hangja: a tanács eljárást indít az egyik polgár ellen, mert az a tanácsot szidalmazza és azzal fenyegetődzik, hogy „es werden balt wahre Ungarn herkommen”.³³ Felemeli szavát a városi nemesség is és tiltakozik a portio „sine scitu” felosztása, valamint János deák tanácsos magyarellenes kijelentései ellen.³⁴ Mindezen egyedi jelenségek mögött pedig megjelenik a döntő gazdasági ok: az első ötéves adómentességi korszak ebben az évben járt le, a polgárság megtagadta az adófizetést, a katonaság fegyveres végrehajtást küld a városra, melyet a polgárság Budán és Pesten egyaránt fegyveresen fogad.

Az első robbanás 1694-ben következett be, Böisinger budai polgármester és a kamarai igazgatóság súlyos nézeteltéréseivel egy időben.³⁵ Mint tudjuk, a vita végső fokon a két fél megegyezésével végződött: a kamara a gyűlölt Zennegh kamarai igazgatót leváltotta, polgármesterjelöltjét felfüggesztette, azonban új városigazgatási rendtartást adott ki, melyben szorosabbra fogta a kamarai gyéplőt és időlegesen Böisingert is eltávolította a város éléről.

A pesti polgárságban ennek ellenére hamar visszhangra találtak a budai események. A kamarai igazgatóság már januárban új bíró választására, majd később az elégedetlenség kivizsgálására szólította fel a tanácsot, — nyilván azért, mert nem bízott a tanács érdekeit képviselő Proberger bíróban. Májusban, annak ellenére, hogy ekkorra a budai viszály már elcsendesedett, megismételte felhívását, majd visszaléptette Probergert és helyette újból Heroldot nevezte ki. Egyidejűleg rendezte a bíró és a tanácsosok hivatalos díjazását is: a bíró évi 100 forint, a szenátorok 20 tallér fizetést kaptak. Megszűnt azonban eddigi adómentességük. A tanácsbeliek természetesen igyekeztek a régi rendszert fenntartani, s azzal érveltek, hogy egyrészt így majd az adókirovásnál fogják őket részrehajlással vádolni, másrészt pedig semmilyen komoly ellenszolgáltatást nem kapnak hivatalos tevékenységükért, ami pedig országos viszonylatban sem lekicsinyelhető. Érvelésük társadalmi szempontból igen érdekes: utalnak a város nemzetiségi szempontból komplex jellegére, valamint lakosságának ebből eredő nem mindennapi összetételére: „wunderliche Köpfe in diesen noch gantz uneingerichteten Wesen”.³⁶

A kamarai igazgatóság óvatossága mindkét területen indokolt volt. A budai elégedetlenek és Probergerék kapcsolatai még az év végére sem szűntek meg. Az akkor már kamerateista vezetés alatt álló budai tanács a Herold vezetése alatt álló pesti tanácsnak október végén felpanaszolta, hogy a budaiak átjárnak Pestre, ott magánházaknál titkos összejöveteleket tartanak, melyeken Proberger és Mosel syndicus diktálják a hangot a kamarai igazgatóság ellen. De kiéleződik a polgárság és a tanács ellentéte is, melyet elsősorban a tanács adó kivétési rendszere szított: tumultuózus jelenetek zajlottak le, a polgárság betekintést követelt a számadásokba s a tanács tagok adómentességének azonnali felfüggesztését kívánta. A tanács felháborodottan tiltakozott tekintélyének, jogainak csorbitása ellen, vádat emelt egyes, a polgársággal összejátszó tanácsnokok ellen, s jelezte, hogy a politikai „Firmität”-nek „Corruptel”-lá való züllése súlyos veszedelmet rejt magában.³⁷

Nem nehéz meglátnunk a fenti események mögött a városban forrongó *társadalmi elégedetlenséget*, valamint a későbbi harcok táborainak kialakulását. Bössinger és Proberger a jómódú német iparos-vállalkozó polgárság nevében indítja meg a nyílt politikai küzdelmet a kamarai igazgatóság ellen, a városok önkormányzataért. Ugyanekkor azonban mindketten gondosan ügyelnek arra, hogy ez az önkormányzat a tanács és ne a polgárság jogainak kiszélesítését jelentse. A polgárság is kísérletet tesz jogkiterjesztésre, elsősorban a város gazdálkodásának és pénzkezelésének ellenőrzése területén, azonban kritikusan esetekben többségében mégis a magához legközelebb álló tanács mellé áll a kamarai igazgatósággal szemben. Így történhetett meg, hogy Pesten 1695-ben és 1696-ban a tanács a kamarai igazgatóság előzetes megkérdezése nélkül, öntevékenyen hívta össze a bíróválasztó gyűlést s azon a polgárság mindkét esetben Probergert választotta bírónak. A kamarai igazgatóság (szintén mindkét esetben)

élni próbált korábbi jogaival, azonban hasztalanul: a polgárság ki-jelenti, hogy nem fogadja el a választás megsemmisítését s csak Probergert ismeri el bírónak. A tanács pedig — finom utalással — jelzi, hogy a bírónak a polgárság (és nem a kamarai igazgatóság képviselője!) előtt történt lemondása nem jogcím a választás megsemmisítésére, s különben is a gyakori „mutatio” nem szolgálja az annyira óhajtott belső társadalmi békesség helyreállítását.³⁸ A kamarai igazgatóság végül is mindkét esetben kénytelen volt meghátrálni, amihez nem kis mértékben az is hozzájárult, hogy a kamara az 1694. évi budai viszály alkalmával a kamarai igazgatóság kikapcsolásával érintkezett a várossal, s ugyanakkor döntései sem szolgálták teljes mértékben a kamarai igazgatóság politikai érdekeit.

Proberger kétéves második bíraskodását az ellentétek fokozatos kiéleződése jellemzi. Ezen ellentétek gazdasági alapjaira egy felterjesztése utal, melyben a tanács kifejtette, hogy a súlyos gazdasági helyzet és az adóterhek miatt nehézségekre lehet számítani: a német és magyar törzslakosság kivándorlásra kényszerül, helyüket nem polgári elemek foglalják el. Ez egyrészt a németiség szempontjából veszélyes, másrészt az újabb lakosság nem tesz eleget házépítési kötelezettségének. Ezért a város gazdasági fejlődésében zökkenők mutatkoznak. A javaslat a küzdelem új fázisára utal: most határozott formában megismétlik egy már régebben felmerült követelésüket a telekkönyvnek városi kezelésbe adását illetően.³⁹ A telekkönyvet a kamarai igazgatóság kezelte, ami a város számára a telekkönyvi díjak kiesése mellett politikai szempontból is káros volt. A kamarai igazgatóság nagy telekegységeket adományozhatott egyes, az ő politikáját kiszolgáló polgároknak (így pl. Kohlbachernek), ill. egyházi intézményeknek (pl. a ferenceseknek és szerviták-nak). Ezek a város belsejében fekvő ingatlanok a túlnépesedett város egészséges fejlődését akadályozták, pénzügyi terheit közvetve súlyosbították.⁴⁰

A kérdés társadalmi-gazdasági hátterét legjobban az udvari kamarához 1695. június 25-én intézett tanácsi felterjesztés világítja meg.⁴¹ A felterjesztés szerint a telekkönyv kamarai igazgatósági kezelése megakadályozza a „jó” polgárság kifejlődését, a társadalmi rendet és a polgári jólétet. A városban rengeteg a pince- és putrilakó „liederliche Ratzen und Ungarn”; ezeket csak akkor lehet a rendes adófizető polgárok sorába emelni, ha házépítésre szorítják őket. A tanács társadalompolitikai célkitűzése: „...die Statt der zeithero schon besser erbauet, auch mit einer besseren Burgerschaft zu grösseren Nutzen Ihre Mayestät und der Statt besetzt zu sein versichern können.” A kamarai igazgatóság a tanácsot ez irányú munkájában nem támogatja — panaszkodik fel a tanács. Sőt, tudta és a polgárlevél előzetes bemutatása nélkül utal ki városi házhelyeket. Így nemkívánatos elemek kerülnek be a városba, s így „der Standt und die Gestalt des burgerlichen Wesens mehr corruptirt als aufgebracht wird”. A kérdésben a végső megoldás csak a szabadalomlevélben született meg; a XVII. század végén a

ka marai igazgatóság még a kompromisszumos megoldást is elutasította ; a tanács viszont arra törekedett, hogy ha már rendszeresen nem is kapja meg a jogot, egyedi esetekben szerezzen érvényt elképzeléseinek. Így pl. megakadályozni igyekezett, hogy Kreutzer hadbiztos a kamarai igazgatóság által kiutalt telkét elfoglalhassa.⁴²

A gazdasági nehézségek nem csupán a városfalon belül mutatkoztak. A pesti polgárság jelentős, egyre szaporodó állatállománnyal rendelkezett, melynek eltartásához, legeltetéséhez tekintélyes legelőterületre volt szüksége. Viszont a város körüli területek, szinte egészen a városfalig, idegen, nemesi birtokosok kezében voltak. A városnak így egyrészt jelentős anyagi terhet kellett magára vállalnia legelőbérletek biztosítása céljából (ami sok esetben hosszas pereskedésre vezetett), másrészt — egészségtelen módon — korlátoznia kellett elsősorban a birkatartást, ami elégedetlenséget váltott ki a polgárság körében.⁴³

Természetesen a kamarai igazgatóság sem nézte tétlenül az önkormányzati-tanácsi szellem megerősödését. A város nehéz gazdasági helyzetét ismerve, jó taktikával, éppen erről az oldalról indította meg támadását Proberger ellen. Mozgósította a kameralista tábort és igyekezett a polgárság körében elégedetlenséget kelteni. Ebben a munkában Proberger személyes ellenfele, Kohlbacher járt az élen ; így sikerült a polgárság egy részét rávenni arra, hogy Proberger sörfőző-monopóliumával kapcsolatban panasziratot írjanak alá. A tanács — Proberger elnöklétével — személyes hajszának minősítette a panaszt s utalt arra, hogy Proberger nagy összegű kölcsönökkel már többször sietett a város segítésére.

Az ellentétek egyre fokozódó kiélesedése az elvi küzdelem határozottabbá válására mutat s a következő évek politikai nehézségeinek árnyékát veti előre.

Már az 1694. évi budai vizsály alkalmával megfigyelhettük, hogy az udvari kamara a kamarai igazgatóság feje felett átnyúlva próbálta rendezni a vitás kérdéseket. Ez az irányzat egyre erősödött s végül odavezetett, hogy *az önkormányzat városi hívei az udvari kamarában találtak elvi és gyakorlati támogatójukra*. A következő évek eseményei is arra mutatnak, hogy a kamara fokozódó figyelemmel kíséri a városok fejlődését. Így pl. amikor 1696 nyarán a kamara Palm kamarai tanácsos elnökléte alatt vizsgálóbizottságot küldött ki a két város panaszainak és a kamarai igazgatóság politikájának felülvizsgálására, a vizsgálat eredményeként a két város egy újabb öt esztendő adómentességi korszak engedélyezését könyvelhette el, mint legjelentősebb gazdasági eredményt a kamarai igazgatóság nyers kizsákmányolásával szemben. Az adómentességi rendelet első pontja „quo ad politicum” Buda „Residenzstadt” és Pest „Handelsstadt” területén mindazok részére, akik házat építenek vagy építenek újjá, a telekkönyvi díj és a tized kivételével öt-évi adómentességet adott. A többi politikai természetű rendelkezés is magán viseli az elmúlt évek harcainak emlékét : a bíróválasztás végső meg erősítését kiveszi a kamarai igazgatóság kezéből és a kamarára

ruházza ; a városi számadások felülvizsgálatát a tanácsra és a polgárságra bízta s csupán a revíziót tartja fenn a kamarai igazgatóság számára ; elrendeli a városok területének telekkönyvi felmérését ; városi fürdő, malom, vendéglő létesítése felől intézkedik. Biztosítja az adóbehajtás terén a megyétől való függetlenséget, valamint a város igazságszolgáltatási jogát. A kamarai igazgatóság szervezetének átalakításával együtt nyomatékosan felhívja a kamarai igazgató figyelmét mindennemű visszaélés, kihágás megszüntetésére és a kamarai érdekek fokozottabb védelmére.⁴⁴

A kamarai igazgatóság az év végén közölte a tanáccsal a rendelettel kapcsolatos megjegyzéseit. Igyekezett, ahol erre lehetőség nyílt, az intézkedéseket saját érdekében magyarázni (elsősorban a bíróválasztás területén). Bármennyire is berzenkedett azonban a kamara intézkedései ellen, egyet nem tudott lenyelni : azt, hogy a kamara rendelete elismerte Buda szabad királyi városi jogállását és hogy gyakorlatilag Pest is teljesen azonos jogok birtokába jutott (ideértve a kamara igazgatóság három jelöltje közül történő bíróválasztás jogát). A küzdelem a következőkben a szabad királyi jogok privilegialis elismertetéséért folyt.⁴⁵

Mіндеzen eredmények mellett jelentéktelennek kell minősítenünk a kameralista irányzat személyi előretörését, amit elsősorban a kamarai igazgatóság jogellenes tevékenysége tett lehetővé. Az 1697 elején megtartott bíróválasztáson Proberger megbukott. A többséget azonban nem a kameralista Herold, hanem 79 szavazattal a polgárság képviselője, Eschenbrugger kapta. A kamarai igazgatóság erre Eschenbrugger mellőzésével, kinevezéssel, Heroldot ültette a bírói székbe. A megerősítés késedelmeskedése miatt a bírói funkciókat több hónapon keresztül Eschenbrugger látta el.⁴⁶

A kamarai igazgatóság erőszakos lépését követő fél évtized a város belső történetének legbonyolultabb korszaka, melyben gyors egymásutánban váltják egymást a polgárság által választott, a kamarai igazgatóság, illetve a különböző vizsgálóbizottságok által kinevezett bírák.

A komoly viharok hosszú sorozata az 1698. január 8-ra egybehívott tisztújító gyűlésen tört ki. Herold legutolsó bíraskodása alatt a tanács egy jogkönyvtervezet elkészítésével és az uralkodóhoz való felterjesztésével öntevékeny és közjogi természetű kísérletet tett az önkormányzati jogok kodifikálására. Ennek nyomán a kamarai igazgatóság bizalma még oly kipróbált embereiben is megingott, mint Herold, s választásra egészen új jelölteket állított. Az eddigiek során megfigyelhettük, hogy *minden olyan alkalommal, amikor a kamarai igazgatóság el akarta gáncsolni a tanácsi érdekcsoportot, nem a kameralisták, hanem a polgárság kerekedett felül.* Így történt ez 1697-ben s így gondolta ezt el most is a kamarai igazgatóság, azonban beavatkozása — a korábbi küzdelmek eredményeként — más következményekkel is járt. A polgárság szimpátiájára számítva, Pollermann Mátyás magyar érzelmű gazdálkodót, Linzer János kamarai tisztviselőt és azt a Lehner Mihály koc-

márost jelölte bírának, akit az év elején parancsszóra szenátorrá választott meg. Ez a jelölés súlyos bonyodalmakhoz vezetett.

A kameralista tábor tehetősebb, illetve nemesi előjogokkal rendelkező tagjai körében ez az intézkedés ellenérzést váltott ki, mivel úgy vélték, hogy a kamarai igazgatóság e lépése következtében a város műveletlenebb, kisiparos-paraszti elemei veszik át az irányítást. *A kameralista csoport tekintélyes része így ellenzékbe vonult a kamarai igazgatósággal szemben*; ez az ellenzéki csoport (melynek sorában a városban élő nemesek, a gazdagabb szerb polgárok is helyet foglaltak) a megyeházán gyűlt össze tiltakozó gyűlésre. A tanácsi csoport szintén aggodalmaskodott háttérbeszorulása miatt; szövetséges után nézett s azt — igen jó taktikus választással — a kamarában találta meg. A tanácsi pártnak a kamara irányába való eltolódása egyúttal a városi német elem megerősödését is jelentette: Probergerék maguk mögött érezve a kamarát, tüntetésszerűen léptek fel a megyeházán gyűlésező frakció ellen.

A választást a zavaros helyzet ellenére is megtartották; azon Pollermann nagy többséget szerzett. A „kameralista” frakció erre külön gyűlést tartott s azon Kohlbachert ellenbírónak választották meg. Így a városnak egyszerre három bírója is volt: a lelépő, de a zavarok miatt tovább működő Herold, Pollermann és Kohlbacher. A tanácsi párt a vezetéssel kiszorult, ami jó magyarázatát adja Proberger kamarai orientációjának.⁴⁷ Ha ehhez még hozzáfűzzük azt is, hogy a Kohlbacher vezette ellenzék részéről több magyar, német és szerb polgár támadást intézett ellene a serfözés miatt, állásfoglalása teljesen érthetővé válik. A serfözdével kapcsolatos javaslat szerzőinek különben komoly anyagi erővel kellett rendelkezniük, mivel évi 3000 forint bért, valamint a serfözde igazgatását ajánlották fel a tanácsnak, ha megszünteti Proberger monopóliumát és a serfözdet városi kezelésbe veszi. A tanácsi párt ügyesen védte meg vezetőjének anyagi érdekelttségét: elvben helyeselte az elképzelést, de kétségét fejezte ki az iránt, hogy a kamarai szervek beleegyeznek-e, hogy a város, ill. polgársága vegye át egy ilyen jellegű létesítmény igazgatását.⁴⁸

Kohlbacherék különben nem korlátozták tevékenységüket gazdasági területre: a kamarához intézett részletes felterjesztésben mutattak rá a kamarai igazgatóság jelöléséből eredő nehézségekre s általában a városi igazgatás hibáira. Ez a felterjesztés, valamint a három csoport között lezajló erőszakos jelenetek a város békéjének teljes felforgatásához vezettek. A kamarának még a vizsgálat lefolytatása előtt rendet kellett teremtenie. A pesti helyzet tisztázását a szlavóniai kamarai bizottság elnökére, Caraffa di Stigliano grófra bízta. A bírói tiszt kérdésében érélyes intézkedések következtek: a Caraffa-bizottság Probergert és Heroldot elmozdította és Lehner Mihályt, a nemrég kinevezett szenátort emelte a bírói székbe. Ezután került sor a városi békéjének helyreállítására, ami természetesen nem ment simán.

A bizottság határozottan a német érdekek védelmére kelt, a magyarokkal együttműködő Kohlbacher-féle csoportot háttérbe akarta szorí-

tani és arra törekedett, hogy a városi nemesség révén a magyar kormány-székek ne szólhassanak bele a város ügyeibe. Ez a szempont irányította a bizottságot az ellenzék 1698. január 23-án kelt, majd november 23-án megismételt panaszának kivizsgálásában, melyet egy különbizottság végzett el Rüdiger Gosswin von Fürstenbusch kamarai tisztviselő elnök-letével. A vizsgálatot különösen fontossá tette az 1699 januári újabb bíróválaság, amikor a kamarai igazgatóság által kinevezett Heroldot a polgárság nem fogadta el és bírónak Eschenbruggert választotta meg. Kamarássá ugyanekkor az írástudatlan Kalcher Mártont választották.

A vizsgálat január közepén kezdődött meg, s február végén már az ítélet is megszületett; március 27-én hivatalba lépett az új bíró, Proberger Jakob. A vizsgálat maga részletes elemzést igényel.⁴⁹

A panaszos iratot „gesamte Edlleuth, Officiri, Teutsch, Hung. und Ráz. Mitburger” írták alá.⁵⁰ Elvi alapként kifejtik, hogy a közügyek intézéséhez szakértelem szükséges, mert csak így lehet jó példával elől járni és a város becsületét felettes szervek előtt megvédeni. Ezt a célt szolgálta az egészséges szelekciót biztosító hármas jelölési rendszer. A kamarai igazgatóság ennek ellenére a „qualificirt und studirten Subiecten” mellőzésével írni-olvasni éppen hogy tudó, „sonsten aber in justizsachen nicht experimentirt” jelölteket állított. A hang a városi nemesség, a jogi műveltségű, részben nemes polgárság és a császári tisztviselők személyi és nemzetiségi ellentétével is átszótt hangja, mely a panaszirat első pontjában még élesebben csendül meg és határozott *iparos-ellenes* színt ölt. Előadja, hogy „bisher meisten Mechanici, als Preyer (ti. Proberger), Koch (ti. Eschenbrugger), Flecksieder (ti. Linzer), Sailler (ti. Sax Simon, az első szószóló), Maurer und dergleichen in Rath genohmen”. Ezek a rangjukbeliekkel nem tudnak tekintélyt tartani, a katonasággal szemben nem tudnak fellépni. A város erős ütemű fejlődése szakszerű igazgatást követelne meg, ugyanekkor a tanácsban csupán a patikus (ti. Herold) és a jegyző (ti. Mosel) az egyedüli tanult emberek. A panaszirat végén viszont élesen kicsendül a személyi ellenszenv: Proberger olyan árat szab a sörnek, amilyet éppen akar.

A panaszt a tanács elutasította, a kamarai igazgatóság viszont a szlavóniai bizottságnak való kiadására tett javaslatot. A Fürstenbusch-bizottság kiküldése után, január 19-én, még a formális kihallgatások megkezdése előtt a panaszosok megújították panaszukat, érintve a panasz megtétele óta eltelt egy esztendő tapasztalatait. Lehner bíraskodása elé — mondták — reménykedve néztek, azonban benne is csalódtak. Egészségtelen a tanács és a syndicus Mosel kapcsolata is: Moselnek kötelessége lenne a polgárság érdekvédelme; ő azonban a tanács szolgájának érzi magát, s ugyanakkor a tanácsosok tudatlansága miatt irányítja a tanács munkáját. A polgárság védtelen a tanáccsal szemben. Összefoglalóan: szabad bíróválasztást és alkalmas szenátorok választásának lehetőségét kéri.

A tanácsi csoport a vizsgálat folyamán két tűz közé szorult: az ellenzék mellett a kamarai igazgatóság is beadta ellene panaszát.⁵¹

E panasz szerint a tanács engedetlen a kamarai igazgatósággal szemben, megtagadja a számadások bemutatását, 1697-ben a kinevezett Herolddal szemben Eschenbruggert pártolták, követelik a telegkönyv vezetésének jogát, ill. telegkönyvi ügyekben önhatalmúan intézkednek; a közérdeket elhanyagolják adókievetési és beszállásolási ügyekben; a kamarás írástudatlan, Moselnek túl nagy a befolyása és a városkapitány meg nem engedett jövedelmekkel rendelkezik.

A két panasz egybevetése érdekes tanulságokkal szolgál: a kamarai igazgatóság legfőbb panaszai az önkormányzati kérdéshez kapcsolódnak, viszont ezek a Kohlbacher-féle panasziratban nem szerepelnek. Az ellenzékiek főbb panaszpontjai a szakértelemmel és a társadalmi származással kapcsolatosak, — ezek viszont a kamarai igazgatóság panaszából hiányoznak. Egyezik viszont a két panaszirat az adókievetési rendelkezéseket, a syndicus túlságosan nagy befolyását és a pénzkezelési aggodalmakat illetően. Az ellenzék nem emelt kifogást önkormányzati kérdésekben, hiszen gazdasági szempontból senkinek sem lett volna előnytelen a kamarai igazgatóságtól való elszakadás. A kamarai igazgatóság viszont maga nyúlt a tanács feje fölé a polgárság felé, amikor ezekkel óhajtottá ellensúlyozni Probergerék önkormányzati törekvéseit. Az adókievetési rendelkezések kérdése — ténykérdés volt, melyet propagandacélra mindkét fél fel tudott használni. Mosel syndicustól, a város tudós, határozott és a polgári érdekeket védő harcosától mindkét fél tartott, s befolyásának megnyirbálását szívesen látták volna.

A Proberger-vezette tanácsi csoport pozícióit a vizsgálat során mindkét vele szemben álló tábor együttes támadása veszélyeztette. Probergerék e nehéz helyzetben ügyes lépéssel az egyetlen lehetséges támasz, az udvari kamara felé fordultak. Ezzel a (pillanatnyilag súlyos) helyzet javukra már el is dőlt. A kamarai igazgatóságtól elszakadó Kohlbacher-csoport talaját vesztette (erre mutat Herold hamaros átállása a tanácsi párthoz, ill. Kohlbacher kinevezése kamarai igazgatósági tanácsossá); a kamara Probergerben látja a fejlődés, ill. a városi német érdekek egyedüli biztosítékát; a német kispolgárság pedig egyre egyhangúbban áll a tanácsi csoport mögé. A kamarai bizottság a vizsgálatot természetesen a kamara szempontjainak megfelelően folytatta le, ami azt jelentette, hogy a kamarai igazgatóság szempontjait majdnem teljesen mellőzte, ugyanekkor a panaszosokat a vizsgálat során a vádlottak padjára ültette. Elsőnek a kameralista Herold bírót hallgatták ki, aki már ekkor a tanács mellett tett tanúságot. Adatokkal bizonyította (érdekes az, hogy ezt bizonyítania kellett!), hogy a tanács többsége nem kisiparos.

Vallomását megerősítették Proberger, Eschenbrugger, Kalchner és a többi szenátorok.

A második kihallgatási napon a 86 panaszos került sorra. Vezetőjük (nyilván Kohlbacher „Strohmann”-ja) Riedt Péter alkamarás, asztalosmester volt. Vallomásában a panaszirat aláírásának megszer-

vezését Kohlbacherre és a két pesti sőtisztre hárította. Kohlbacherről megállapította, hogy azért óhajtották őt látni a bírói székben, mert véleményük szerint ő az egyetlen ember, aki sikerrel tudja szavát fel-emelni a katonai kihágások ellen, s akinek megvannak az útjai, hogy a legmagasabb körökig eljuttassa a polgárság panaszát. A német polgárok után 51 magyar polgár vall, lényegileg teljesen azonos módon. — A tanúvallomások alapján megállapítható, hogy Kohlbacher egy valóban meglevő politikai és gazdasági elégedetlenséget használt fel, amikor Proberger és a tanács ellen összeállította vádpontjait, azonban nem járt egyenes úton, amikor a polgárok aláírását nem a panaszirat teljes egészének ismertetésével gyűjtötte össze.

Kohlbacher kihallgatása alkalmával nem tudott helytállni a felhozott vádak kérdésében. Egyedül Mosel tanácsi egyeduralmával, polgárságellenes szerepével kapcsolatban tartotta fent állításait. Legjellemzőbb volt vallomásának a tanácsstagok magatartását illető része: Sax esetében azt kifogásolta, hogy kabát és nyakkendő nélkül jár az utcán. Védekezésére („es seye Hung. modi”) azt tanácstaghoz méltatlannak minősítette.

Mosel syndicus komoly, elvi jellegű tanúvallomást tett. A kamarai igazgatóság iránti engedetlenséggel kapcsolatban megjegyezte, hogy a városnak más felettes hatóságai is vannak, mégpedig elsősorban a kamara. A számadásokkal kapcsolatban szerzett jogokra hivatkozott. A telekkönyvi szabálytalanságokat a „szükség törvényt bont” elvre hivatkozva igyekezett kivédeni: a telekkönyv pontatlan és hozzáférhetetlen, a telekhiány nyomasztó volt, ezért kellett szükségmegoldáshoz folyamodni. A közösségi érdekvédelem bizonyítására felsorolta az eltelt 12 év létesítményeit. (Ezt a felsorolását a bizottsági jelentés szóról szóra átvette.) Az adókivetésben a polgárság érdekeit a fertálmesterek képviselik; a beszállásnál állandó a vis major s a bírónak vigyáznia kell, „dass er nicht mit dem Stockh zwischen den Ohren bekomme.” Az írástudatlan Kalcher kamarást — a kamarai igazgatóság parancsára alkalmazták; különben — mint igen jellemzően megemlíti — Proberger is írástudatlan volt, amikor 1687-ben kamarás lett. Természetesen külön kitér saját szerepére: számadásait nyilvánosság előtt és ellenőrzés mellett vezette. A syndicus tanácsbeli szerepét illetően a korabeli városigazgatási szakirodalomból vett idézetekkel bizonyítja, hogy „der Syndicus Kopf, Maul, Handt und Fuss bey dem gemainen Wesen ist”.

A kamarai bizottság összefoglaló jelentése megállapította, hogy a panaszirat összeállításakor „formahiba” történt: sokan másról tudtak s mást írtak alá, sokan nem sajátkezűleg írták alá és sokat feleségeik kényszerítettek az aláírásra. A polgárság túlnyomó többsége a panaszban foglaltakat nem támasztotta alá, a tanács ellen komoly kifogás nem merült fel. Mivel a bizottság időben és térben túl közelről szemlélte az eseményeket, nem láthatta meg az ellentétek mögött rejlő társadalmi erőket, a vizsály végső okát „ex solo rancore, vindicata ambitione caeterisque hujusmodi passionibus”, tehát csupán személyi jellegű indítékokból magyarázza. A tanács eddigi közérdekű működésének bizonyí-

tására felsorolja a felszabadulás óta keletkezett létesítményeket : Szentháromság-oszlop, lelkészlak, iskolák, városháza, torony és toronyóra, fogda, bírósági és őrhelyiség, hivatali lakások, városi bolthelyiségek, vendéglő, mézsárszék és malom. Ezenkívül felmérték a város régi határait, s a város számára vásárendélyt, harmincad- és vámmentességet, kövezetvámjogot biztosítottak. Amikor a jelentés alapján joggal, mégis bizonyos túlzással leszögezi, hogy „der orter nirgents so guete einricht- und ordnung als wie in Peest”, észrevenni látszik, hogy a város — minden gazdasági és társadalmi nehézség ellenére — megtalálta a lassan felfelé ívelő utat.

Végül a jelentés teljesen felmenti mind szakmai, mind emberi szempontból a tanácsi pártot : igaz, hogy a szenátorok tanulatlan mesteremberek, igaz, hogy Kalcher és Proberger analfabéták, azonban hivatalukat kifogástalanul látják el. Különösen Probergert halmozzák el dicsérettel,⁵² aki a bíróságot csupán polgári kötelességtudásból vállalta el. A döntés értelmében Kalchert mégis le kell váltani, új bírót kell választani, egyébként azonban a tanács maradjon helyén, hogy ezzel elnyerje jutalmát a város eddigi helyes vezetéseért. A syndicus elleni vádakát a jelentés teljesen alaptalanoknak minősítette : Mosel kifogástalanul pontos, világlátott, nyelveket tudó, „in jure et in praxi” jártas ember. Viszont Kohlbacher („a maga kis latinizmusával” — azaz a kamarai szervek által sem becsült jogi félműveltségével) a város vezetésére erőszakos módszerei miatt nem lenne alkalmas. Végül a jelentés súlyos büntetés kirovását javasolta a panaszosokkal szemben.

A vizsgálat írásos anyaga a társadalmi és politikai fejlődés számos kérdésére vet fényt.

Elsősorban is azt állapíthatjuk meg, hogy az önkormányzati küzdelmet vezető városi tanács (mely ekkor különösen ezen a területen a polgárság többségét tudhatta maga mögött) hatalmas szövetségesre tett szert az udvari kamarában. Joggal merül fel a kérdés, hogy mi volt az oka annak, hogy az újszerzeményi városokkal kapcsolatos, kezdetben egységes kamarai álláspont a XVII—XVIII. század fordulójára szétvált, s az udvari kamara a városi önkormányzati mozgalom támogatója lett. A kérdésre adatszerűen csupán akkor tudnánk válaszolni, ha — a megfelelő bécsi és magyar iratanyag ismerete alapján — pontosan tájékozódva lennénk a budai kamarai igazgatóság intézménytörténete felől.

Ennek híján a birodalmi kormányzati és pénzügytörténeti általános fejlődésből következtetve kell keresnünk a budai és pesti fejlődés okait. Tudjuk, hogy a budai kamarai igazgatóság kezdettől fogva mindvégig a kamarai kizsákmányolás legnyersebb, 1686 előtti és (közvetlen) utáni formáját képviselte, mely a szükséges pénzüsszegek primer módon való erőszakos kizsárolásában látta a kamarai ügyintézés feladatát. Ezt az „elvi” szempontot nagymértékben támasztotta alá a közvetlen felügyeletből eredő előnyök érdeke is. Az udvari kamara ezzel szemben felismerte, hogy a korábbi kizsákmányolási forma nem vezet a kívánt

eredményre. Ezért választotta a másodlagos módszert: az adóbevétel növelését az „adóalanyok” teljesítőképességének fokozása útján.⁵³

A kamarai igazgatóság — „savanyú a szőlő” alapon — a bizottsági jelentéssel mindenben egyetértett, csupán egy ponton nem (s ez teljesen érthető): a tanácsi párt és Proberger teljes felmentésének kérdésében. Felszólalása azonban nem járt eredménnyel: a Kohlbacher-féle ellenzék vezéreit (Kohlbacher, Leistner, Eysserich, Riedt, Pressburger) szabadságvesztés helyett kompromisszumos megoldással súlyos pénzbüntetésre ítélték. Egy hónappal a vizsgálat befejezése után, 1699. március 27-én a polgárság választás útján Probergert emelte a bírói székbe a kamarai igazgatóság másik két jelöltjével, Herolddal és Nussbeckerrel szemben. Kamarássá a volt bíró Lehnert választották.

Proberger bíróvá választásával — aki tisztét egyéves megszakítással egy évtizedig megőrizte — a város politikai helyzete nagyjából tisztázódott. Nyilvánvalóvá vált, hogy a kamara a tanácsi-önkormányzati csoport mögött áll, s hogy az erővonalak összezavarása a személyi ellentétek mellett a kamarai igazgatóság mesterkedése nyomán következett be. A polgárság többsége is Proberger mögé állt, s amikor 1701-ben a kamarai igazgatóság még egy utolsó kísérletet tett az önkormányzati mozgalom letörésére, egységes polgári fronttal találta magát szemben.

A tanács és a kamarai igazgatóság ellentéte természetesen a Fürstenbusch-bizottság döntése után sem enyhült. A kamarai igazgatóság mindent elkövetett, hogy megingott tekintélyét helyreállítsa. Ezt elsősorban a városi számadások ellenőrzésének erőltetésével akarta elérni. A tanács azonban ekkor már erősebb lábón állott. A bemutatást megtagadta azzal, hogy ez a tanács tekintélyét gyengíti.⁵⁴ Az igazgatóság Kohlbachert is újból mozgósította, aki hozzálátott a tanács gyalázásához, majd nyílt utcán tette meg a Probergert és Moselt. A tanács felháborodottan tiltakozik eljárása ellen s kifejti, hogy ha az elégtételt nem kapja meg, saját erejéből rendezi a kérdést. Mivel eredményt az igazgatóságnál nem értek el, a magyar kancellária elé terjesztették a kérdést s ezzel magyar s az udvari szervektől viszonylag legkevésbé függő dicasterium elé vitték a város belügyeit. Ugyanekkor jelzik a kancelláriának, hogy az 1699. évi ítélet végrehajtására nem került sor, ezért nőtt meg újra Kohlbacherék szára. Végül Kohlbacher letartóztatását követelték.⁵⁵

Az ítélet végrehajtásának elmaradása valóban sok kellemetlenséget okozott. Így például Leistner magyar nemességére hivatkozva tagadta meg a büntetés kifizetését. A tanács ezen a téren is igen határozottan lép fel: házkutatással és letartóztatással felel s Leistnerék csak a kamarai igazgatóság erélyes fellépésére kerülnek szabadlábra.⁵⁶

Az ellentétek utolsó kirobbanására 1701 elején került sor. A kamarai igazgatóság ekkor kísérletet tett arra, hogy a tanácsi csoportot a város vezetéséből kiszorítsa. Amikor Proberger 1700 végén szabályosan, a polgári választmány előtt a bíróságról lemondott, időszerűvé vált a tisztújítás. Az igazgatóság közölte a tanáccsal, hogy ebből az alkalomból két új szenátori helyre öt jelöltet állít s elrendelte a szavazás megtartását.

Az öt jelölt személye kihívást jelentett a tanácsi párt felé s egyúttal a Kohlbacher-féle ellenzéki csoport német vonalon való újraélesztését jelentette. Az öt jelölt: Kohlbacher, Kehl kamarai sőtiszt, az 1698-i panaszirat aláírásának egyik szervezője, Leistner és Hofer szintén kamarai sőtisztek a kamarai igazgatás mindenre kész szolgálói, valamint Wilfersheimb Miklós császári élelmezési biztos. Az intézkedés indokolása is a régi: a kamarai igazgatóság célja a városi közigazgatás megerősítése, a tanács tekintélyének biztosítása „literirt” és „capable” új tagokkal.

A tanács a jelölés ellen azonnal tiltakozott jelezve, hogy a tanács önmagát egészíti ki, tanácsosok jelölését nem fogadja el. Álláspontját a közelmúlt eseményeiből tanulva határozott, elvi alapon fejtette ki, mondván „*das öfters munia senatorum von jenigen besser verrichtet werden, qui vulgariurn negotiorum arcana ex usu quotidiano didicerunt, quam qui oleum et operam in libris impenderunt*”.⁵⁷ Ez már az iparos polgárság erőyes hangja, szemben azokkal, akik a városi funkcióra való alkalmasság egyedüli mértékét a nemesi jellegű jogvégeztségekben látták.

A választás parancsszóra mégis megtörtént. Wilfersheimb kapta a legtöbb szavazatot, mint akit a polgárság a jelöltek közül egyedül volt hajlandó elfogadni. A kamarai igazgatóság ennek ellenére — nyílt kihívással — Leistnert és Hofert nevezte ki tanácsossá. A polgárság erre tiltakozását jelentette be s kilátásba helyezte, hogy felsőbb szervekhez fordul. A kamarai igazgatóság parancsára a tanács a tiltakozók névsorát kiadta az igazgatóságnak, mire ez elrendelte letartóztatásukat. A vélemények gyökeres átalakulására jellemző, hogy az igazgatóság két régi kipróbált híve, Herold bíró már a tanácsi párt oldalán küzdött, s hogy Eysserich is a letartóztatottak között volt.

Végül a tanács megtette a szükséges lépéseket a bécsi kormány-szerveknél. A tanács bécsi ágensét, Stroblt bízták meg a lehetőségek felderítésével. Strobl helyeselte a város eljárását, azonban írásos dokumentumokat és szenvedélytől mentes óvatosságot javasolt. A kamarai igazgatóság a tanács határozott elvi állásfoglalása és az általános polgári felzúdulás láttára visszakoztó fűjt. 1701. február 12-én rendeletet adott ki, melyben a szenátorok választását teljesen a tanács jogkörébe adta át s csak a megerősítést tartotta fent magának. Ugyanekkor végleg megszüntette a bíró és a tanácsosok adómentességét s számukra fizetést állapított meg. A számadások bemutatásának régen vitás kérdésében úgy intézkedett, hogy azokat nem kell többé az igazgatóságnak bemutatni, hanem a kamarai igazgatóság képviselőjének jelenlétében kell letárgyalni. A tanács azonban az engedmények ellenére sem tette le a fegyvert. Panaszt tett a kamaránál az erőszakolt választás miatt. A viszály végül is azzal zárult le, hogy a bebörtönzött polgárokat szabadon engedték, majd egy év múlva — két esztendőre! — újból Proberger foglalta el a bírói széket.

III. A városi szabadalomlevél elnyerése és előzményei

Az önkormányzatért való harc Pest és Buda életére szinte kezdettől fogva rányomta bélyegét. A városok országgyűlési követői már 1687-ben tudomást szereztek a régi privilégiumok léteéről és tartalmáról. Ekkor tudatosodott bennük, hogy számukra csak az önkormányzat biztosíthatja a polgári fejlődés feltételeit.⁵⁸ Természetes tehát, hogy jogi létük első pillanatától kezdve vágyaik netovábbja volt az önálló igazgatás. Az 1687-ben Pesten tett ez irányú kísérletet a kamarai igazgatóság könnyűszerrel megghiúsította s a városoknak még számos akadályt kellett leküzdeni céljuk megvalósítása érdekében.

Kezdetben mind a kamara, mind a kamarai igazgatóság ellene volt minden ily irányú tervezetésnek. Idővel, amikor magasabb kamarai szervek kezdtek belátni, hogy a neoacquisita brutális kizsákmányolása az ország anyagi teljesítőképességének teljes összeomlásához vezet, (változatlanul a kincstári érdekek szem előtt tartásával) tágabb teret engedtek a városok polgári életformája kialakulásának. A kamarai igazgatóság ezt nem nézte jó szemmel, s igyekezett minden ily irányú törekvést elgáncsolni.

A város hamarosan belátta, hogy az összes önkormányzati jogokat egyszerre nem tudja megszerezni. Éppen ezért *az egyes jogokért külön-külön indította meg a küzdelmet*. Ezzel a módszerrel sok sikert ért el. Szinte azt mondhatjuk, hogy a privilegiális okirat tényleges megszerzése csupán formailag fejezte be a küzdelmet. Az 1690. és 1694. évi vásárprivilegiumok, a harmincad- és vámmentesség, a tanácsnokok szabad választása, a bíróválasztás joga a kinevezés helyett, városi mézárszék és vendéglő létesítése, mind gazdasági és politikai alkotórészei a városi önkormányzatnak.

A privilégium elnyerése érdekében az első komoly közjogi jellegű lépés 1697-ben történt, amikor *a tanács városi jogkönyvtervezetet terjesztett az uralkodó elé* „Liber immunitatum, privilegiorum, jurium et statutorum Liberae Regiaeque civitatis Pesthiensis” címmel.⁵⁹ Fentebb már említettük, hogy milyen jelentős mértékben járult hozzá ez a tervezet a város és a kamarai igazgatóság közti erőviszonyok megváltozásához. Már maga az a tény, hogy a felterjesztés az uralkodóhoz szól, jelzi, hogy a város szét óhajtja törni a régi jogi kereteket. De erre utal a felterjesztés és a jogkönyvtervezet tartalma is. A város eddig csupán „mediocriter” fejlődött, annak ellenére, hogy a tanács a fejlesztés érdekében minden lehetőt megtett. Viszont a tanács keze nem szabad: a város nem rendelkezik privilegiális jogokkal, a tanács nem tudja mindig „libere ac quiete” gyakorolni az igazgatási feladatokat, mivel állandóan akadályokba ütközik s a tanácsi döntésekkel szemben engedetlen polgárokat „máshelyt” túlzott védelemben részesítik. (Ézzel utal a felterjesztés a kamarai igazgatóság zavart keltő tevékenységére.) Ennek következtében a „civilis status potius ad subversionem ... quam ad formam internam, cuiusque firmitatem, quae in imperantis magistratus et parentium

civium ordine ac ipsa vi, potestate et jurisdictione consistere debet, deducitur". Ez annál inkább veszélyes játék, mivel a várost vegyes nemzetiségű lakosság lakja. Ezek szokásai különbözőek, tehát az együttélés szabályozása is bonyolultabb feladat.

Maga a tervezet két részre oszlik. Az I. rész a város közbiztonsági, szabad királyi városi helyzetével foglalkozik, a II. a magánjogi vonatkozásokat foglalja magában (perrendtartás, hitel-, örök-, hagyatéki és zálogjog). Az első rész titulusai : a bíró- és tanácsválasztás szabályozása, a tanács jogköre, a régi kiváltságok megerősítése. Az első titulus articulusai árulják el legjobban a tanács szándékát, a kérdés aktualitását. Ezek : a választás és eskütétel rendje, a *vezetőség iránti engedelmesség*, választás megüritült tisztségekre, tanácstagság megvonása (capitalis ügy, delictum vagy *a tanács elleni áskálódás* miatt), a kamarás feladatköre, a pénzkezelés rendje, a pénztár és az elszámolások ellenőrzése, eljárás elszámolási hiány esetén, az *alkalmassági elv* tisztségeket betöltése esetén.

A tervezetet a kamarai igazgatóság, ahová az uralkodó azt elintézés végett leküldte, természetesen nem fogadta el. Hosszú ideig fektették az ügydarabot, csupán a Caraffa-, ill. Fürstenbusch-bizottságok távozása után adtak rá választ. Az igazgatóság közbiztonsági szempontból a bíróválasztás ellen emelt kifogást s kifejtette, hogy a szabad választás veszedelmes, abszolút hatalmat adna a tanács kezébe. Magánjogilag elsősorban a városi törvényszékről szóló szakaszt kifogásolta. A tervezetnek nem volt *közvetlen* eredménye, sőt fokozta a kamarai igazgatóság bizalmatlanságát. Közvetett eredménye azonban igen jelentős volt : ezért nem jelölte az igazgatóság az 1698. évi tisztújításon egyik volt bírót sem ; ez viszont újabb zavarokhoz,⁶⁰ az 1699. évi, komoly haladást jelentő vizsgálathoz vezetett.

A XVIII. század első éveiben is az önkormányzati küzdelem határozta meg a tanács és a kamarai igazgatóság viszonyát. A tanács ekkor is az uralkodóhoz próbál eljutni kéréseivel, elsősorban a telekkönyv kezelésével, ill. a város határának reambulációjával kapcsolatban. 1701-ben városi küldöttség utazott ezekben az ügyekben Bécsbe. A küldöttségben (s ez a különböző csoportok e kérdésben vallott teljes egyetértését mutatja) a teljhatalommal felruházott Mosel mellett Proberger, Herold és Eschenbrugger vettek részt. A tárgyalások során az a vélemény alakult ki (elsősorban Strobl ágens hatására), hogy az érdekelt városoknak (Buda, Pest, Esztergom, Székesfehérvár) együttes akciót kell indítani az önkormányzat elnyerése érdekében.⁶¹ Ez az együttműködés létre is jött egy gyakorlati közös ügy, a hegyvám felemelése elleni tiltakozás során, amikor Mosel pesti és Maylin budai syndicusok szervezik meg az együttes fellépést. A négy város együttesen beadott panaszában azonban már túllép a hegyvám kérdésén : felsorolja a városok anyagi érdekeit sértő, a polgári fejlődést gátló pénzügyi terheket. Jelzik, hogy ha nem történik változás, a városok el fognak néptelenedni, mivel lassanként előnyösebb lesz a falusi-mezővárosi, mint a városi életforma.

1702 végén, a belpolitikai helyzet feszültebbé válásakor az anyagi nyomás is súlyosabbá vált s a katonai terhek is megnövekedtek. Erre mutat a tanácsnak a budai „subdelegata commissio”-hoz intézett egyik felterjesztése, melyben a katonai beszállásolás mérvét, a katonák iparűzését és az adókievetés mennyiségi és technikai nehézségeit sorolják fel panaszként.⁶²

1703 elejére érett meg az önkormányzat ügye a megoldásra. Március 6-án a tanács az udvari kamara különbizottsága elé terjesztette azokat a pontokat, melyeknek a privilegiumban való figyelembevételét kérték.⁶³

1703 végére a tárgyalások eredményt hoztak. Az uralkodó október 23-án aláírta Buda és Pest privilegiális levelét.⁶⁴ Ezzel jogilag lezárult az önkormányzati küzdelem. A privilegium magába foglalta és megoldani igyekezett mindazokat a problémákat, melyekért a város az eltelt két évtized alatt küzdött. A szabad királyi városi jog teljes elismerésének leglényegesebb pontja a kamarai igazgatóságtól való kizárólagos jogi függés megszüntetése volt. Birtokjogi szempontból a privilegium elismerte Burgundia és Szt. László puszták szabad birtoklását, valamint véglegesen a város kezébe adta a telekkönyv kezelését. A gazdasági természetű jogok (bormérés, legeltetés, faizás, vendéglő, gyógyszertár stb.) tételes felsorolása után többek közt biztosítja a szabad plébánosválasztás jogát, városi jogszabályok hozatalát. A privilegium a polgárság kifejezett jogaként ismeri el a kétévenkénti bíróválasztást, viszont a tanácsnokválasztást a tanács jogkörében hagyja meg, azzal a kiegészítéssel, hogy a „tanács jogai ellen vétkező tanácsnokot” hivatalától fel lehet függeszteni.

Világosan kitűnik, hogy a tanács a privilegiális küzdelem során sem feledkezett meg a polgárság és a tanács közti ellentét lényegéről: *a tanácsi érdekek védelmét természetesen a privilegiumban is biztosította s igyekezett korlátozni a polgárság beleszólását az ügyek vitelébe.*

A privilegium aláírása azonban még mindig nem jelentette annak végleges elnyerését. A városnak még rengeteg anyagi áldozatába került, amíg a szabadalomlevelet kézhez kaphatta, s még azután is éveknek kellett eltelnie, amíg a város gyakorlatilag is birtokába jutott jogainak s felszabadult a kamarai igazgatóság fennhatósága alól. A négy érdekelt várossal a bécsi kormányzat még a privilegium aláírása előtt megegyezett az anyagi feltételekben. Erre a „jog”-alapot bécsi kormányköröknek az az elhatározása alkotta, hogy a töröktől visszafoglalt területeken a régi tulajdonjogok elismerését igen magas összegű külön illeték, az ún. fegyverjog (ius armorum) lefizetésétől teszi függővé.⁶⁵ A megállapodás értelmében a négy város összesen 20 000 forint fegyverjog-váltás fizetésére kötelezte magát. 1703. szeptember 19-én, tehát pár héttel a privilegium aláírása előtt az udvari kamara utasította a kamarai igazgatóságot, hogy a megegyezés értelmében az átkelési díj, a telekkönyvi díjak, bányajogi, halászati jog stb. beszedését adja át a városoknak. A Rákóczi-szabadságharc eseményei azonban felborították ezt a megegyezést. A katonai kiadások emelkedése következtében a kamara 1704-ben hatálytalanította

korábbi rendelkezését s utasította a kamarai igazgatóságot, hogy a fenti jövedelmek beszédését és kezelését továbbra is tartsa meg.⁶⁶ A rendelkezés a várost nehéz helyzetbe hozta: már korábban tekintélyes kölcsönöket vett fel Probergertől, hogy a reá eső 6400 forint fegyverjogváltásért ki tudja fizetni.⁶⁷ A rendelet hatálytalanítása komoly ellenállást váltott ki Pest és Buda polgárságában és tanácsában egyaránt. Végül is a kamarai körökben a politikai *raison* legyőzte az anyagi érdekeket: a szabadságharc egyre növekvő sikerei nyomán nem merték a két várost teljesen elidegeníteni, Rákóczi karjai közé hajtani. E megfontolás eredményeként engedélyezték 1705 április végén mindkét városban a szabad bíróválasztás megtartását.

Pest polgársága ezen a választáson nem bizonyult hálátlannak: Proberger Jakabot választották meg a város első szabad bírójának, azt a polgártársukat, aki kemény kézzel, de ugyanakkor ügyes diplomáciával vezette a harcot az önkormányzat ellenségeivel szemben s Mosel syndicussal együtt a legtöbbet tett a városi szabadságjogok elnyerése érdekében. Ez a küzdelem a tanács teljes győzelmével ért véget, amiben nem kis része volt annak, hogy a szabadságharc kitörése után a városi magyar elem számban és jelentőségben egyaránt háttérbe szorult, s hogy a kameralista ellenzék lába alól is kicsúszott a talaj. Így az elsősorban a német polgárságra támaszkodó tanácsi csoport egyedül maradt a porondon. A tanács további megerősödését szolgálta az első szabad bíróválasztást követően a városi külső tanács megalakulása is. Ez a szerv (hasonlóan a már korábban megalakult, választott polgársághoz) csupán látszatra volt demokratikus: a lényeges közügyeket továbbra is kizárólag a belső tanács intézte, a külső tanács csupán jelentéktelen adminisztratív funkciókat kapott. Viszont azzal, hogy a belső tanácsba való beválasztás előfeltétele lett a külső tanács tagság, a belső tanács biztosította a szempontjainak megfelelő előzetes szelekciót.

A szabadalomlevéllel kapcsolatos jogi természetű cselekmények 1705 novemberében fejeződtek be: a kamara ekkor felhívta a várost a privilégium hivatalos bemutatására, majd pedig elrendelte, hogy a város és a kamarai igazgatóság közvetlen tárgyalások során tisztázzák az egymással szemben kölcsönösen fennálló anyagi természetű igényeket.⁶⁸

Bár tudjuk, hogy a privilégiumban biztosított anyagi természetű jogok teljes birtokbavételét a szabadságharc eseményei időlegesen megakadályozták, mégis meg kell állapítanunk, hogy a szabadalomlevél elnyerése és az ennek alapján megtartott első szabad bíróválasztás nem csupán közjogi természetű eredmény volt. *A tanács 1703—1705. évi döntő győzelme társadalmi küzdelmet zárt le.* Ennek a társadalmi küzdelemnek alapelemeit a város kezdeti éveivel kapcsolatban ismertetett elmentések már magukban foglalták. A kamarai igazgatóság és a város ellentéte a privilégiumért folytatott küzdelem jegyében idők folyamán megerősödött, de ugyanakkor differenciálódott is. A városi társadalom a küzdelem során két táborra oszlott, a tanácsi csoport és a kameralisták táborára. A két szemben álló csoportot anyagi, politikai és egyéni érdekek

bonyolult hálózata választotta el egymástól. A tanácsi csoport elsősorban a kisiparos németiségre támaszkodott, míg a kameralista csoportban magyarok és szerbek is erős képviselést nyertek.

Vizsgálataink *első tanulságaként* megállapíthatjuk, hogy az önkormányzatért folytatott küzdelem Pesten a német iparos polgárság politikai és társadalmi megerősödésével járt. Ennek természetes következménye, a bécsi kamarai politika sikere volt a város szembefordulása a magyar szabadságharc mozgalmával, valamint a városi magyar lakosság nagy részének elköltözése a városból. Ennek ellenére azonban azt is meg kell állapítanunk, hogy a szabadságharc kitörése előtt a kameralista ellenzék nem állt a haladás oldalán, mivel akkor, a privilegium elnyerése előtt a haladást reálistan a tanácsi párt képviselte, mely következetesen harcolt a nyers elnyomást legjobban képviselő kamarai igazgatóság ellen, az önkormányzati jogok érdekében.

A két városi érdekcsoport (mivel *végső fokon* a tanács és a polgárság azonos cél — az önkormányzat — felé haladt!) magja kezdetől fogva adott volt: a kamarai igazgatóság hívei és ellenfelei alkották azokat. A kamarai igazgatóság és az udvari kamara elvi ellentéte erősödésének ütemében fejlődtek a két városi érdekcsoport ellentétei is, — s ami természetes, megnyilvánultak egyúttal személyi vonalon is. Így született meg a kamara és az önkormányzati párt, valamint másik oldalon a kamarai igazgatóság és a kameralista ellenzék együttműködése. Ezt vizsgálataink *második eredményeként* könyvelhetjük el.

Választ kell még azonban adnunk egy *harmadik* — értekezésünk elején felvetett — *kérdésre* is; arra ti. hogy Pest fejlődése első évtizedekben melyek voltak azok a gazdasági-társadalmi-politikai elemek, melyek a későbbi évtizedek Budánál lényegesen erőteljesebb fejlődésének alapjait megvetették. — A két város pénzügyi terhei viszonylag körülbelül azonosak voltak.⁶⁹ Pest kedvező gazdaságföldrajzi helyzete természetesen csupán az alapját adta meg az erőteljesebb fejlődésnek.⁷⁰ A táborigazgatásnak már 1686-ban Pestre való helyezése az első évektől kezdve előmozdította a dunai forgalom kibontakozását. Ehhez járultak hozzá az 1688-ban engedélyezett hetivásárok, majd az 1690-i, ill. 1694-i országos vásárprivilegiumok. Mindezek megadták az egészséges gazdasági fejlődés alapjait. Mint ismeretes, Buda egész 1694-ig élén jár az önkormányzatért vívott küzdelemnek. 1694-ben, amikor a Bösinger-ügy felborítja a város békéjét, Pest már szervesen együttműködik a testvérvárossal, sőt néhol erőteljesebb hangot is használ. 1694 után Budán csendesebbé válik a politikai küzdelem, Pesten viszont kiélesednek a harcok. A küzdelem itt ekkor már nem csupán a város és a kamarai igazgatóság között folyik: *belső társadalmi harc indul meg, melynek egyik jelentős tényezője a város vegyes nemzetiségi összetétele. Egy ilyen jellegű társadalmi küzdelemnek Budán ebben az időben nincs meg a lehetősége a város homogénabb társadalmi összetétele következtében.*

A Rákóczi-szabadságharc megindulásának idején Pesten is a német érdekeket képviselő tanácsi-polgári vonal vette kézbe a vezetést a szaba-

dalomlevél hathatós támogatásával. A szabadságharc éveiben a kiéleződő nemzetiségi ellentét miatt a város magyar lakosságának túlnyomó többsége elvándorlásra kényszerült. Ez a német elem újabb megerősödését jelenti. Így a város 1711 után a korábbiaktól lényegben eltérő társadalmi körülmények között indul el a békés fejlődés útján.

J E G Y Z E T

¹ *Károlyi A.*, Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Átd.: Wellmann I. Bp. 1936, 381–382., valamint *Bánrévy György*, Az első hivatalos intézkedések a visszafoglalt Budán 1686-ban. Tanulmányok Budapest múltjából (a továbbiakban: TBM) V. kötet. Bp. 1936, 245.

² Erre bővebben *Nagy L.*, Rácok Budán és Pesten (1686–1703) c., jelen kötetben megjelent tanulmányában.

³ *Horváth Gyula*, Pest város XVII. és XVIII. századi magyar lakossága. Történetírás, 1937 (I) 271–6.

⁴ „Kamara” alatt a továbbiakban — ha külön nem jelöljük — a bécsi udvari kamarát értjük.

⁵ *Bánrévy* i. m. 259. és *Gárdonyi Albert*, Pest város újratelepítése a török hódoltság után. Föld és Ember, 1926 (VI) 88.

⁶ Budapesti I. sz. Állami Levéltár, Pesti levéltár (a továbbiakban: P.) Intimata archivi antiqui (a továbbiakban: Int. a. a.) 168. — Egységesen „kamara-igazgatóság” névvel jelöljük a Cameral-Inspektiont, ill. 1690-től Cameral-Administrationt.

⁷ *H. Pálffy Ilona*, A kamarai igazgatás bevezetése a töröktől visszafoglalt területeken. Domanovszky Emlékkönyv. Bp. 1937, 474–487.

⁸ *Nagy István*, Buda adóterhei a töröktől való visszafoglalástól a Rákóczi-szabadságharcig. TBM XI. köt. Bp. 1956, 34–35.

⁹ Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Cameral Administration von Ofen (a továbbiakban: CA) Hofbefehle 1686. júl. 7., aug. 16., okt. 15.

¹⁰ A korai időkben elsősorban a katonaság panaszkodik, általában az accisa miatt, mely a katonaságot is sújtja (OL, CA Hofbefehle 1686 dec. 7). A kamara tudatosan is igyekezett borsot törni a katonai szervek orra alá; így p. o. amikor leszögezte, hogy ha Koháry ezredes Pesten bormérést nyit, nem mentesíthető az adófizetés alól (uo. 1687 ápr. 2.). A polgári szervezetek katonaságellenes elvi felfogására jellemző Eszterházy Pál nádornak egy I. Lipóthoz írt keltezetlen, valószínűen 1687-ben írt levele, melyben az újszerzeményi városok betelepítéséről és kamarai adókötelezettségéről értekezik, s kifejti, hogy a katonaság mellett polgári és nemesi lakosság letelepítése is szükséges, „miles enim praesidiarius non solvere sed solvi debet, nec aedificare quin potius ruinare consuevit”. (OL, CA Berichte u. Schreiben s. d. fasc. 3882. fol. 34–35).

¹¹ *Kovács Lajos*, Pest szabad királyi város vezetői (bírái és polgármesterei) 1687-től 1790-ig. TBM X. kötet Bp. 1943, 55. (A továbbiakban: *Kovács*, Pest) További fejtegetéseink időrendi alapjául szolgál.

¹² OL, CA Hofbefehle 1687. nov. 7. Kiadta *Schmall Lajos*, Adalékok Budapest székes főváros történetéhez. Bp. 1899. I. kötet 303–304.

¹³ *Schmall* i. m. I. 24–25.

¹⁴ Amíg a bíró tanács működése nélkül látja el tisztét, közvetlenül képviseli az igazgatása alatt álló lakosságot. A tanács létesítésekor a bíró és a polgárság közvetlen kapcsolata megszűnik. Szükség lesz egy, a polgárság érdekeit a tanács előtt képviselő szervre. Ez a szószóló (Vormunder, fürmender).

¹⁵ *Schmall* i. m. I. 32–33. *Kovács*, Pest, nem tesz személyéről említést, bár *Schmall* okfejtése logikus.

¹⁶ A budai városigazgatás közvetlenebb ellenőrizhetőségére mutat, hogy míg a pesti bíró mint törvénybíró kezdi meg működését (tehát igazságszolgáltatási

jogköre is van), addig a budai polgármester csak pár héttel később, a város kifejezett panaszára kapja meg ezt a jogot. (*Schmall* i. m. I. 27—28. és *Flaxmayer J.*, Budapest közigazgatási szervezete és alkalmazottai 1686-tól 1872-ig Bp. 1936. 15—16.)

¹⁷ Az 1687-re vonatkozó adatok *Schmall* i. m. I. 18. A továbbiak *E. Häckel*, *Der Hausbesitz im alten Pest (1687—1718.)* I. Theil. Südost-Forschungen 1940 (V.) 749—768.

¹⁸ *Schmall* i. m. I. 38—39. szerint 1705 előtt a városi tanács tagjainak foglalkozás szerinti megoszlása: iparos 11, kereskedő, kocsmáros 5, értelmiségi 8, földműves 1, ismeretlen 7; A nemzetiségi megoszlás: német 21, magyar 7, szerb 4.

¹⁹ Fentiekre *Kovács Lajos*, A kamarai adminisztráció és a budai polgárok 1694. évi vizsgálja. TBM VIII. kötet Bp. 1940, 28. skk. bevezetésében mondtak.

²⁰ A nemzetiségi arányokra és helyzetre von. *Häckel* i. c., *Wellmann I.*, A Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó iratok a Budapesti I. sz. Állami Levéltárban. Levéltári Közlemények 1954 (25) 213—215. és *Nagy Lajos*, Mezőgazdaság Pesten a XVIII. században. Tanulmányok Budapest múltjából XII. Bp. 1957, 133—134.

²¹ OL, CA Buchhalterey Akten 1688. jan. 15 (fasc. 3821. nr. 149—150.), ahol Werlein Kollonichhoz írt levelében jelzi, hogy a ferencesek nem tudnak németül s így a németiség lelki gondozása nincs biztosítva. Német plébános és két magyar káplán kinevezését kéri.

²² Vö. a 10. j-ben említett Eszterházy-levéllel, melyben a nádor, a magyar közigazgatás feje a városok betelepítésével kapcsolatban megjegyzi, hogy „dignum sane videtur, ut illa (confinia) non solum a praesidiariis, verum etiam nobilitate ac civibus inhabitentur, ut mercantiae valeant.”

²³ OL, CA Hofbefehle. 1695. jún. 7. fol. 402—404.

²⁴ Elsősorban *Kovács*, Pest, *Flaxmayer* i. m. és *Pásztor Mihály*, Buda és Pest a török uralom után. Bp. 1936.

²⁵ *Nagy István* i. m. 38—40.

²⁶ Az Ordnungra P. Tanácsülési jegyzőkönyv (a továbbiakban tü. jkv.) 1692. ápr. 11. és P. Int. a. a. 12. A jkv. vezetésének módjára P. tü. jkv. 1692 március előtti és utáni bejegyzések.

²⁷ Az 1690. évi vásárendélyezés kérdésével elsőnek *Takáts Sándor* foglalkozott „Külkereskedelmi mozgalmak hazánkban I. Lipót alatt” c. tanulmányában (Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1899, 356—359). Csupán a privilégiumnak bécsi kamarai levéltári példányát ismerte. Nem volt tudomása arról, hogy a bécsi kereskedők újabb kísérletet is tettek a pesti vásártartás érdekük szerint történő rendezése ügyében s nem tudott arról sem, hogy a kérdésben a magyar kamarát is megkérdezték. (A vonatkozó iratanyag: OL, Camera Posoniensis. Benignae Resolutiones 1689. november 3. — CA Exp. Cam. 1690. ápr. 11. és 14. — A privilégium német és latin szövege „Kays. Decrets Copia wegen des Jahrmarckhs zu Pest” címmel OL, CA Hofbefehle 1690. július 5.) — Takáts alapján, szintén az egyéb iratanyag ismerete nélkül tárgyalta a kérdést legutóbb *Gyömrei Sándor*, „Pest-Buda gazdaságtörténete a manufaktura korszakában 1686—1800” c. kandidátusi értekezésében (Bp. 1955. Egyetemi Könyvtár MSS. G. 525). A forrásanyag ismerete nélkül természetesen ő sem tudta értékelni a privilégium kettős célját. Hasonlóképpen nem tud arról, hogy Pesten már 1688-ban hetivásárokat engedélyeztek s arról sem — mivel ezt Takáts nem említi —, hogy az 1690-ben engedélyezett két pesti vásár 14 napos volt. — Hogy vajon a pesti országos vásároknak volt-e jelentősége (mint ezt Takáts Sándor kérdezi), vagy egyáltalán megrendezésre kerültek (mint ezt Gyömrei Sándor vitatja): erre közvetlen bizonyítékunk nincs. Közvetett bizonyítékok alapján azonban arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy a vásárokat megrendezték s hogy azoknak — természetesen a körülmények adta korlátok között — volt jelentőségük. 1693-ban ugyanis (tehát egy évvel a négy vásárnap engedélyezését jelentő végleges privilégium kiadása előtt) a város az eddigi két vásárnap helyett háromnak engedélyezését kérte a felsőbb szervektől. (Erre vö. 31. j.) Ebből kétségtelen, hogy a vásárokat megtartották,

mivel ellenkező esetben azok megtartását kérelmezte volna a város és nem számuk felemelését. Hasonló közvetett — bár csak részleges — bizonyítékunk az is, hogy a város 1692-ben köveztvám szedésére kért és kapott engedélyt, ami természetes összefüggésben van az országos és hetivásárok tartásával, s amely a város egyik legkomolyabb jövedelemforrása volt.

²⁸ „Kameralista” névvel jelöljük — korabeli szóhasználatlalt — a kamarai igazgatóság érdekeit szolgáló várospolitikusokat. Áttekinthetőség érdekében közöljük (*nagyjából Kovács*, Pest adatai kiértékelése alapján) a tárgyalt korszak bíráinak névsorát és szolgálati idejét:

Vatula Jakab 1687. okt. 6. — 1688. jún. 10.

Helyettese: Pettschmann albíró 1687. okt. 6.—1688 tavasz.

Knipper János Bálint 1688. jún. 10.—1688 vége.

Helyettese: Dalmady Sándor, ugyanakkor.

Karpfenstein János Kristóf 1688 vége—1689. február 5.

Herold Siegfrid 1689. febr. 5.—1692. márc. 31.

Eschenbrugger Fülöp 1692. márc. 31.—1693. jan. 14.

Proberger Jakab 1693. jan. 14.—1694. máj. 6.

Herold Siegfrid 1694. máj. 6.—1695. jan. 3.

Proberger Jakab 1695. jan. 3. — 1696. jan. 3.

Eschenbrugger Fülöp 1696. jan. 3. — 1697 nyara.

Herold Siegfrid 1697 nyara—1698. jan. 7.

Mint kamarai igazgatósági megbízott: 1698. jan. 7.—ápr. 1.

Ellenbírák: Pollermann Mátyás (a polgárság választottja).

Kohlbacher Mátyás Lambert (a kameralista ellenzék választottja).

Lehner Mihály 1698. ápr. 1. — 1699. jan. 4. (A Caraffa-bizottság kinevezésével).

Ellenbírák: Herold Siegfrid (kamarai igazgatóság)

Eschenbrugger Fülöp (a polgárság választottja) (mindketten: 1699. jan. 4.—márc. 27.)

Proberger Jakab 1699. márc. 27.—1701. jan. 28.

Herold Siegfrid 1701. jan. 28.—1702. ápr. 24.

Ellenbíró: Leistner 1701 elején (a kamarai igazgatóság megbízottja).

Proberger Jakab 1702. ápr. 24.—1709. máj. 21.

²⁹ *Kovács*, Pest, *Pásztor* i. m. és *Takáts Sándor*, Ribillió Pesten. „A régi Magyarország jókedve” c. Bp. 1921. kötetben 285—299. Takáts népszerűsítő, archaizáló stílusú tanulmánya áll a legközelebb az ellentétek társadalmi jellegének igazságához.

³⁰ OL CA Exped. 1699. márc. 13. nr. 47. és 1700. febr. 15. nr. 94., valamint Ber. Schr. fasc. 3889. fol. 262—3. (1691. ápr. 1.) és fasc. 3891. fol. 82—5. (1693. jan. 10.). — P. tü. jkv. 1697. jan. 3. (kiadva *Schmall* i. m. I. 34—38.).

³¹ OL CA Berichte u. Schreiben 1693. jan. 15. (fasc. 3891. fol. 120—1.) Mosel pályafutására: *Schmall* i. m. II. 1—4.

³² Uo. 1693. febr. 3. fol. 278—9.

³³ P. tü. jkv. I. 100.

³⁴ OL CA Berichte u. Schreiben 1693. jún. 4. (fasc. 3893. fol. 20—21, 34—37, 48—50). János deák árulóknak és rebelleseknek nevezte őket. Az aláírók között szerepelnek Sötér Ferenc alispán, Lendvay György szenátor, Pollermann Mátyás szenátor. Jó példa a társadalmi képleték tisztázatlanságára.

³⁵ Erre *Kovács* L. 20. jz-ben i. m.

³⁶ P. Int. a. a. 49. és 62. OL CA Memorialia u. Anbringen 1694. máj. 6. (fasc. 3936. fol. 133—4) és uo. s. d. (fasc. 3936. nr. 283).

³⁷ P. Int. a. a. 73. — OL CA Buchhalterey Akten 1694. május (fasc. 3829. nr. 124.).

³⁸ *Kovács*, Pest 62, valamint P. tü. jkv. I. 233, 243., 244. — OL CA Berichte u. Schreiben 1695. jan. 12. és 19. (fasc. 3898. fol. 94—5, 145—6); 1696. jan. 4. és 11. (fasc. 3902 nr. 6. és 32.).

³⁹ OL CA Hofbefehle 1695. jún. 7 (fol. 402—4).

⁴⁰ OL CA Memorialia u. Anbringen s. d. (fasc. 3936. nr. 283.).

⁴¹ P. Int. a. a. 104.

⁴² Uo. 99.

⁴³ A legelőbérletek ügyére részletesen *Belitzky János*, Száz év a pesti határ életéből — 1663 tájától 1756 tájáig. TBM IV. kötet Bp. 1936, 111—156. Az első bérleti egyezségek 1695 táján jöttek kétre. A birkatartásra: P. tü. jkv. I. 365. A társadalmi elégedetlenség levezetését célozták az ár- és bérszabályozási kísérletek. Ezek: P. tü. jkv. I. 350. és Int. a. a. 152.

⁴⁴ OL CA Hofbefehle 1696. szept. 27. — Pénzügyi értékelésére *Nagy István* i. m. 51—52. — Az igazságszolgáltatással kapcsolatban a város a „*ius gladii*” visszaállítását szorgalmazta, mivel a fellebbezési fórumok a tanácsi ítéleteket hosszú ideig nem intézik el (OL CA Mem. Anbringen s. d. fasc. 3936. nr. 283.)

⁴⁵ Budára *Nagy István* i. m. 52. Pestre OL CA Hofbefehle 1700. szept. 28. (fasc. 3870. nr. 24.). Ennek melléklete a harmincad és vámmmentességi privilégium 1698. szept. 25-ről.

⁴⁶ *Schmall* i. m. I. 34—38. a tü. jkv. teljes szövegével, a szavazók névsorával; valamint OL CA Berichte u. Schreiben 1697 (tévesen: 1696!!!) jan. 3. A szavazás alkalmával a városi nemesség és a plébános a kamarai igazgatóság jelöltjére szavazott.

⁴⁷ P. tü. jkv. II. 77. 1698. febr. 4-én a tanács egyhangú határozatával rebelliseknek nyilvánítja a megyeházán a magyarokkal együtt gyűlésező ellenzéket.

⁴⁸ P. Int. a. a. 223A. — P. tü. jkv. II. 77—81 (1698. febr. 14—19).

⁴⁹ A vizsgálat teljes anyaga: OL CA Berichte und Schreiben fasc. 3911. fol. 277—356. Kiegészítések uo. vol. 1772. p. 136., 153—4., Az első panaszra még OL CA Hofbefehle 1699. jan. 5. (fasc. 3867. nr. 2) és P. Int. a. a. 220.

⁵⁰ Ugyanolyan összeállítás, mint a 48. jz-ben idézett javaslaté.

⁵¹ Ez a bizottság jelentéséből derül ki, mely az ellenzéki panasztól eltérő pontokra adja meg válaszáat (Tárgyalási iratok fol. 308—315.).

⁵² „Absonderlich aber ist der Proberger ein feiner redlicher teütscher Bidermann, so von sein frommen und auserbaulichen Wandl, vordreist, aber der alzeit geliebte und administrierte Gerechtigkeít gerühmt wird.” — A vizsgálati iratok egyik mellékletében Proberger kimutatja, hogy a városnak nyújtott gyorssegélyeken, a vendéglő és a mészárszék felállításán kívül pesti polgártársainak 2032 forint (ebben szenátortársainak 390 ft.) és 500 icce bor, budai polgártársainak 1421 forint hitelt nyújtott. Finom gúnnyal külön feltünteti a Kohlbachernek nyújtott 200 ft. hitelt (Tárgyalási iratok fol. 331—2).

⁵³ Hasonló, korszakunkhoz közvetlenül kapcsolódó jelenségre utal *Wellmann I.* i. m. 216., amikor a Rákóczi-szabadságharc első éveire vonatkozóan megállapítja, hogy a bécsi kormányzatnak a kizsárolás korábbi politikáját módosítania kellett. — Korábbi korszakra vonatkozik, azonban analóg jellegű a II. Mátyás által a felsőmagyarországi bányavárosokhoz kiküldött vizsgálóbizottságnak az udvari kamara által készített utasítása. Itt a bizottság fő feladata az volt, hogy a városi tanácsokkal szemben a polgárok érdekeit védje s a visszaélések megszüntetésével a kamarai anyagi érdeket képviselje. (*Felhő I.*, A szabad királyi városok és a magyar kamara a XVII. században. Levéltári Közlemények 1946, 225.)

⁵⁴ P. Int. a. a. 333. 1699. máj. 19. és Correspondenzbuch (a továbbiakban: Corr. B.) I. 51—56, 58—61. A kérdés az 1701. évi vizsály alkalmával is felmerült: OL CA Buchh. Akten 1701. márc. 15—20 (fasc. 3894. nr. 218, 234, 238) és P. Int. a. a. 504.

⁵⁵ P. Corr. B. I. 94—100, 111—117 (1699. szept. 24.—okt. 26).

⁵⁶ P. Int. a. a. 347, 437., 462. és P. tü. jkv. II. 420.

⁵⁷ Az 1701. évi vizsály anyaga: P. Corr. B. I. 262—265a (innen az idézet!), 271—277., 281—283.; P. tü. jkv. II. 447., 472—476., 481—482., 485—486. — Int. a. a. 487., 493. — OL CA Buchhalt. Akten 1701. jan. 30 (fasc. 3834. nr. 65) valamint *Schmall* i. m. I. 40—46., *Kovács*, Pest, 59—60. és *Flaxmayer* i. m. 19—22.

⁵⁸ *Nagy István* i. m. 36—37.

⁵⁹ A szöveg OL CA Hofbefehle 1697. febr. 8. (fasc. 3862. nr. 4). A vonatkozó egyéb anyag: uo. Berichte u. Schreiben 1699. márc. 14. (fasc. 3912. fol. 97–98). Jogtörténeti kutatást érdemelne a tervezet forrásainak kérdése.

⁶⁰ Kovács, Pest, 59.

⁶¹ P. Corr. B. I. 167–169., Int. a. a. 538., 543., 544., 557., 577., *Schmall* i. m. I. 307–308 (Mosel meghatalmazása).

⁶² P. Corr. B. II. 484–486.

⁶³ Uo. II. 515–519. és *Schmall* i. m. I. 308. A pesti határnak a város megbízásából 1703. Szunyogh Imre későbbi tanácsnok által történt felmérésére uo. I. 51. — A „Burgundia” helynevek eredetének kérdésére legújabban *Darnay (Dornay) Béla*, Mit jelent a sok magyar „Burgundia” helynév. *Földrajzi Közlemények* 1957 (81) nr. 4. 333–338.

⁶⁴ A privilégium magyar fordítása újabban *Flaxmayer* i. m. 28–35.

⁶⁵ Részletekre *Mezősi Károly*, A fegyverjog (jus armorum) megváltása a töröktől visszafoglalt területeken. *Századok* 1942 (76) 179–195.

⁶⁶ P. Int. a. a. 772 (1705. febr. 26.).

⁶⁷ P. tü. jkv. III. 267. és *Schmall* i. m. I. 47.

⁶⁸ P. Int. a. a. 766A. P. tü. jkv. III. 358. — OL CA Berichte u. Schreiben 1705. nov. 6 (fasc. 3924. fol. 244–5).

⁶⁹ Buda pénzügyi helyzetét részletesen feltárta *Nagy István* i. m.-ben. Pest pénzügyi viszonyainak hasonló pontossággal való feltárása nehézségekbe ütközik, mivel a város pénztárkönyveit — kettő kivételével — a XIX. század elején selejtezés során megsemmisítették.

⁷⁰ *Gárdonyi* 5. j.-ben i. m. Föld és Ember 89.

A. Tóth

KAMPF DER EINWOHNERSCHAFT VON PEST UM DIE SELBSTVERWALTUNG (1686–1705)

Nachdem Pest im Sturm von 1686 aus der türkischen Herrschaft befreit worden war, mußte es gänzlich neuerbaut und neubesiedelt werden. In den Jahren nach der Befreiung spielt sich also wahrlich die Geburt einer neuen Stadt ab. Beinahe gleichzeitig mit der ersten ungarischen Garnison beginnen sich in der menschenleeren Trümmerstadt die ersten bürgerlichen Stadtbewohner anzusiedeln, eingewanderte ärmere und zum größten Teil handel- und gewerbetreibende Deutsche, heimatlos gewordene ungarische Handwerker und Hörige, serbische Kaufleute und Bauern.

Diesem Anfang entsprachen mit erstaunlicher Geschwindigkeit neue Ansätze von komplizierter Zusammensetzung und bewegten Leben. Die Gesellschaft der neuen Siedlung schließt sich früh zusammen und erkennt alsbald den einzig möglichen Weg städtischer Entwicklung. Anderthalb Jahre nach der Stadtbefreiung versucht sie bereits, auf Grund der beim Landtag von 1687 gewonnenen Erfahrungen, die Wahl ihres Verwaltungs- und Vertretungsorgans, des städtischen Magistrats zu verwirklichen. Damit wurde aber zugleich eine Lockerung der allzu engen Beziehungen zu den höheren zivilen und militärischen Amtsstellen bezweckt.

Einen ganz anderen Standpunkt vertrat aber die militärische und zivile Zentralverwaltung. Die Ansicht der Wiener Regierungskreise war, daß die zurückgewonnenen, sog. »neoacquistischen« Gebiete für die Kosten des »Befreiungskrieges« sozusagen ausschließlich aufkommen, und darüber hinaus überhaupt zur Ordnung der zerrütteten Finanzen des Staatshaushaltes beisteuern sollten. Dieses Ziel zu erreichen war aber nur möglich bei totaler politischer Unterdrückung und brutaler, materieller Ausbeutung.

Die gegensätzlichen Bestrebungen führten natürlich zu dauernden Konflikten. Die zahlreichen Konflikte wurden zeitlich durch die Gegensätze zwischen der Bürgerschaft und dem Militär eingeleitet. Zwar verloren diese allmählich an Brutalität, nicht aber an Kraft: die fortdauernden Einquartierungen, Steuereintreibungen trugen wohl dafür Sorge. Die direkte Zivilverwaltung wurde vom Ofner Kameralinspektorat (später: — administration) versehen, zwischen diesem und der Stadt verschärften sich die Gegensätze immer mehr, da den Bestrebungen nach städtischer Autonomie gerade die Kameraladministration als unbeugsamster Feind im Wege stand. Im späteren aber verloren auch diese Gegensätze an Schärfe, als die Selbstverwaltung zustande kam, bzw. in der Rolle der Kameraladministration gewisse Änderungen eingetreten waren. Gegensätze waren außerdem entstanden zwischen der Stadt und dem adeligen Komitat in Steuerangelegenheiten, und zwischen den militärischen und zivilen Verwaltungsorganen bezüglich der über der Stadt ausgeübten Gerichtsbarkeit.

Als eine Folge der äußeren Gegensätze, manchmal aber auch unabhängig von diesen, waren auch innere, soziale Gegensätze im Reifen. Die Mehrheit des Magistrats und der gewerblich tätigen deutschen Bürgerschaft befürwortete die Idee der Selbstverwaltung, während natürlich auch die Kameraladministration eine starke Anhängerschaft in der Stadt besaß. Denn von Anbeginn an sah die Bürgerschaft nicht ohne Eifersucht, wie der Einfluß des Magistrats und der Rats Herrn immer mehr erstarkte; in der Gerichtsbarkeit standen sich wiederum Adelige und Bürger gegenüber. Viele von den Ungarn, bzw. der städtischen Intelligenz bevorzugten ungarische Gerichtsbarkeit im Gegensatz zu den Organen der Kameralverwaltung; auch gewisse Gegensätze zwischen den Nationalitäten, so zwischen der ungarischen und der deutsch-serbischen Stadtbevölkerung waren entstanden.

Solche äußere und innere Gegensätze bedingten die Entwicklung der Stadt in den ersten Jahren ihres neuen Lebens, und zwar nicht nur bis zum Zeitpunkt, da die Selbstverwaltung errungen wurde, sondern auch noch weit über diesen Zeitpunkt hinaus.

Die einzelnen Interessengruppen trennten sich nicht immer scharf und auf prinzipieller Grundlage voneinander. Persönliche und materielle Gegensätze verwickelten die Lage außerordentlich. Am konsequentesten wurde die Idee der Selbstverwaltung zweifellos von der Gruppe unter der Leitung des reichen Bierbrauers Jakob Proberger vertreten, die auch im Stadtmagistrat die Mehrheit hatte. Im Prinzip war ja auch die städtische Bürgerschaft für die Autonomie, sah aber mit steigender Besorgnis die Machterstärkung des Magistrats. Das Bestreben, einen Einblick in die Geldwirtschaft des Magistrats zu gewinnen, machte sich immer stärker geltend. Einer der nennenswertesten Vertreter dieser Richtung war der Gastwirt Philipp Eschenbrugger. Die Anhänger der Kameralverwaltung sammelten sich um den Apotheker Siegfried Herold und den kaiserlichen Dreißigstbeamten Matthias Lambert Kohlbacher.

Zur Erstärkung des Autonomiegedankens trug der große wirtschaftliche Aufschwung der Stadt ebenfalls viel bei. Ziemlich frühzeitig, nämlich bereits 1690 wurde in Pest die Abhaltung von Jahrmärkten gestattet, was in jener Zeit dem wirtschaftlichen Aufschwung einen mächtigen Antrieb geben konnte.

Die Entwicklung konnte demnach nicht aufgehalten werden; der Weg aber, auf welchem die Machtschwächerung der Kameralverwaltung einerseits, und die autonome Verwaltung andererseits erreicht werden konnte, war keineswegs frei von Hindernissen. Gewisse schwierigere Etappen dieses Weges sind durch soziale und politische Explosionen gekennzeichnet, welche aber beinahe ausnahmslos entwicklungsfördernd waren. Die erste dieser Explosionen geschah im Jahre 1693, diese wird aber im nächsten Jahr in Anschluß an die Ofner Bewegung fortgesetzt. Den Anlaß zum Ausbruch der Gegensätze boten sozusagen ausnahmslos die Richterwahlen: die Kameralverwaltung wünschte ihre eigenen Leute im Richterstuhl zu sehen, indessen drang die Bürgerschaft immer stärker auf das Recht der freien Richterwahlen. 1697 war die Idee der Selbstverwaltung bereits in dem Maße erstarkt, daß die von Proberger angeführte Gruppe den Herrscher

um die Genehmigung der Vorlage eines städtischen Rechtsbuchs ersuchte. Das Projekt fußte gänzlich auf der Idee der Autonomie, sowohl in staatsrechtlicher als auch in privatrechtlicher Hinsicht.

Die im »neoacquistischen« Gebiet ausgeübten rohen Verwaltungsmethoden und die maßlose materielle Ausbeutung führten parallel mit der Erstarkung der städtischen Selbstverwaltungstendenzen, zu Reibungen zwischen der Öfner Kameralverwaltung und der ihr vorgesetzten Wiener Hofkammer. Letztere sah ein, daß man mit den damaligen Verwaltungsmethoden das erwünschte materielle Ziel nicht erreichen konnte. Das neue System versuchte also diesem Ziel näherzukommen, indem es vorerst eine wirtschaftliche Erstarkung der Steuersubjekte — im gegebenen Fall der Städte — ermöglichen und erst nachher daran gehen wollte, den entsprechenden materiellen Nutzen abzuschöpfen. Da aber die Kameralverwaltung auch weiterhin die frühere, erste Methode der Geldeinnahme zu befolgen willens war, entstand eine Interessengemeinschaft zwischen den Parteigängern der städtischen Autonomie und den höheren Kammerbehörden.

Klar tritt uns dieser Umstand aus den von der Kammer 1699 in Pest veranstalteten Untersuchung entgegen, als die Kommission sich unverhüllt auf die Seite der für die Autonomie einstehenden Proberger-Gruppe stellte, deren politische Position sich dadurch bedeutend festigte. Somit zeitigte die neuere, 1701 gegen Proberger gerichtete Aktion bereits für den um die Autonomie kämpfenden Magistrat konkrete Resultate: die Kameralverwaltung mußte nachgeben und überließ dem Magistrat die freie Wahl der Ratsherren, sowie die selbständige Prüfung der städtischen Verrechnungen.

Nicht auf einmal konnte die Bürgerschaft und der Magistrat die Selbstverwaltung erringen. Bald mußten Proberger und Gleichgesinnte einsehen, daß dies wegen der heftigen Opposition der Kameralverwaltung unmöglich war. Für jedes der wichtigsten Privilege wurde daher besonders gekämpft und bei einer solchen Methode ließen die Erfolge auch nicht auf sich warten. Das Marktprivileg, die Dreißigst-, Zoll- und Mautfreiheit, die freie Wahl der Ratsherren, die selbständige Prüfung der städtischen Verrechnungen, die städtische Fleischbank und das städtische Gasthaus kennzeichnen die einzelnen Stadien dieser Entwicklung. Unter den politisch wesentlichen Fragen mußten einzig die freie Richterwahl und die städtische Verwaltung des Grundbuchs durch ein Privileg gelöst werden.

Langwierige Verhandlungen gingen der Unterschrift des städtischen Diploms voran, das am 23. Oktober 1703 der Stadt die Rechte einer königlichen Freistadt zuerkannte; der Ausbruch des Rákóczi-Freiheitskampfes machte jedoch das Übereinkommen zunichte. Zwar erhielt die Stadt im Jahre 1705 nach schweren materiellen Opfern das Diplom, zur Verwirklichung der darin enthaltenen wirtschaftlichen Errungenschaften kam es aber erst nach Jahren. Einzig in der Sache der freien Richterwahl war eine günstige Entscheidung gefällt worden. Dennoch — so müssen wir nämlich feststellen — war der entscheidende Sieg von 1703—1705 des Magistrats und der sich immer einheitlicher um diesen sammelnden Bürgerschaft keinesfalls ein Ereignis von bloß staatsrechtlicher Bedeutung: mit dem Diplom schließt ein sozialer Kampf ab.

Der Kampf um Selbstverwaltung endete in Pest mit der politischen und gesellschaftlichen Erstarkung des deutschen Handwerkerstandes. Die natürlichen Konsequenzen dieses Erfolges der Wiener Kameralpolitik aber waren, daß sich die Stadt den ungarischen Freiheitsbewegungen entgegenstellte, was wiederum zur Folge hatte, daß ein großer Teil der ungarischen Bevölkerung aus der Stadt zog.

A választó polgárság testülete Budán a XVIII. században

A magyar városi élet és szervezet a középkortól kezdve 1848-ig kiváltságokra épült. A városi kiváltságok a város lakosságának a közigazgatás, az alsófokú bíraskodás, a városi gazdálkodás terén széleskörű önkormányzati jogokat biztosítottak.

A magyar városi élet kezdetén (a XIII. sz.-ban) a városi közösség minden egyes tagja egyenlően vett részt az önkormányzati jogok gyakorlásában.¹ A további fejlődés során azonban a feudalizmus törvényszerűségei szerint a magyar város társadalma sem maradt meg az „ősi egyenlőség” eme fokán. Már a XIV. századi magyar város társadalma is két, határozottan elkülöníthető csoportra oszlott, a városi polgárok és az egyéb lakosság csoportjára. A város lakói közül csupán a polgárjoggal felruházott „valóságos polgárok” voltak a városi társadalom teljes jogú tagjai. A társadalmi fejlődés azonban további változásokat hozott a polgárjogú lakosság csoportján belül is. A politikai hatalmat nemcsak a jogfosztott nem polgárjogú lakossággal, hanem a polgárjoggal felruházott középrétegekkel szemben is a város leggazdagabb polgárai, a patríciusok szerezték meg. Ezek a városi közügyek intézését mindinkább maguknak tartották fenn.² A fontosabb városi ügyek megbeszélésére már csak a polgárság tekintélyesebb tagjait, a polgárság „véneit” hívták meg, illetve ezekből alakítottak ilyen célra választmányokat, bizottságokat. Ezekből alakult ki kb. a XV. századtól kezdve a polgárság legbefolyásosabb tagjaiból álló külső vagy nagytanács, majd pedig ebből egy külön testület, a választó, illetve választott polgárság testülete.

Az összpolgárság önkormányzati jogait elvben a választó polgárságon keresztül közvetve gyakorolta.³ Mivel azonban a választó polgárok csak a város legelőkelőbb polgárai lehettek, s e tisztségüket rendszerint nem választással, hanem a városi tanács kijelölése révén nyerték el, a választó polgárság nem vált az összpolgárság törekvéseit kifejező testületté, hanem valóban egy külön patrícius réteggé, amelynek tagjai ezt a kitüntetett társadalmi funkciójukat holtukig viselhették.

Nemcsak a választó polgárságnak, hanem az általuk választott tanácsnak tagjai is életfogytiglan viselték tisztségüket. A magyar városokban egészen 1848-ig e két állandó jellegű testület kezében volt a hatalom, ezeknek kialakítására az egyszerű polgárnak befolyása nem volt.⁴